

XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Doğu Akdeniz Kentlerini ve Kıbrıs'ı Etkileyen Depremler

Earthquakes Affecting East Mediterranean Cities and Cyprus from Early 12th Century to Late 13th Century

Yasemin AKTAŞ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin AKTAŞ

Bayburt Üniversitesi <https://ror.org/050ed7z50>

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Bayburt, Türkiye

ORCID: [0000-0002-0808-8874](https://orcid.org/0000-0002-0808-8874)

e-mail: yaseminaktas@bayburt.edu.tr

Başvuru/Submitted: 04.04.2023

Kabul/Accepted: 27.05.2023

Atf: Aktaş, Yasemin, “XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Doğu Akdeniz Kentlerini ve Kıbrıs'ı Etkileyen Depremler”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2023), s. 346-370.

Citation: Aktaş, Yasemin, “Earthquakes Affecting East Mediterranean Cities and Cyprus from Early 12th Century to Late 13th Century”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (June 2023), p. 346-370.

Öz– Deprem, fay hatlarına bağlı olarak birçok coğrafyada meydana gelebilen doğal bir âfettir. Zلزle olarak da adlandırılan bu hadise, geniş alanda etkili olup şiddeti oranında büyük yıkım ve can kayıplarına sebep olmaktadır. Dünya'nın birçok yerinde meydana gelen bu âfet, tarihin muhtelif dönemlerinde Doğu Akdeniz kıyı kentlerini ve Kıbrıs'ı da etkiledi. XII. ve XIII. yüzyıllarda da Antakya'dan Suriye, Mısır ve Kıbrıs'a kadar olan alanda büyük yıkım ve can kayıplarına neden oldu. Depremlerde can kaybının artmasında ikincil âfetlerden tsunamilerin de etkisi büyüktü. Özellikle 1114/1115 ve 1157 depremlerinin yanı sıra 1170, 1202 ve 1222 depremleri hem yıkımlara hem de oluşan tsunamilerle bölgede büyük felaketlere sebep oldu. Depremlerin boyutu halkın ve idarecilerin tutumuyla birlikte dönemin siyasî ve askerî şartlarını da etkiledi. Halk depremlerden canını kurtarmak için şehirlerin dışında toplanırken, artçı sarsıntılar bitene kadar çadırlarda ikâmet etmek zorunda kaldı. Şehirlerin Müslüman ve gayrimüslim idarecileri de depremin hemen akabinde yaşanan tahribatı gidermeye çalıştılar. Ayrıca Haçlı kontları, Papa ve diğer Hristiyan liderlerden yardım talep ederken, yeni dinî kararlar almak için konsüller topladılar. Musul Atabeyi Nüreddin Mahmud ise malî konulara yönelerek imar faaliyetlerini vergi düzenlemesiyle destekledi. Bu girişimleriyle halkın ve kentlerin kısa sürede toparlanmasını amaçladılar. Böylece bölgeyi büyük oranda etkileyen depremlerin sosyal, siyasî ve ekonomik yıkımlarını ortadan kaldırmaya çalıştılar.

Anahtar Kelimeler– Deprem, Zلزle, Doğu Akdeniz, Kıbrıs.

Abstract – An earthquake is a natural disaster that can occur in many geographical regions depending on fault lines. This phenomenon, also defined as quake, can have a wider effect and cause significant destruction and loss of life in proportion to its intensity. The mentioned disaster, occurring in many parts of the world, has also affected the coastal cities of the eastern Mediterranean and Cyprus during the various periods in history. It caused significant destruction and loss of lives in the region from Antioch to Syria, Egypt and Cyprus in 12 and 13th centuries. Among secondary disasters, the tsunamis had a great impact on the increase of the loss of lives in the earthquakes. Particularly, the earthquakes in 1170, 1202 and 1222 caused both destruction and significant casualties due to the tsunamis along with the earthquakes in 1114/1115 and 1157. The magnitude of earthquakes also affected the political and military conditions of the period along with the attitudes of the people and rulers. While people gathered outside the cities to save their lives during earthquakes, they had to live in tents until aftershocks ceased. The Muslim and non-Muslim administrators of the cities also tried to address the damage immediately after the earthquake. In addition, they requested help from the Crusader counts, the Pope, and other Christian leaders, and held councils to make new religious decisions. The Mosul Atabeg Nüreddin Mahmud focused on financial matters and supported reconstruction activities through tax regulation. With these initiatives, they aimed to achieve a quick recovery of the people and cities affected. In this way, they tried to eliminate the social, political, and economic devastations caused by the earthquakes that had a significant impact on the region.

Keywords– Earthquake, Quake, Eastern Mediterranean, Cyprus.

EXTENDED ABSTRACT

Throughout history, numerous natural disasters have occurred on Earth, and one of them is earthquakes, also known as seismic events. These disasters, which affect wide areas depending on their occurrence, and cause harm to many people simultaneously, also affected the cities along the Eastern Mediterranean coast and Cyprus during the Middle Ages.

The earthquakes that occurred on the Eastern Anatolian Fault and its southern extension, the Dead Sea Fault, caused massive destruction and loss of life in the Çukurova Region, starting from Antakya and extending to Syria and Egypt, as well as on the island of Cyprus. The cities of Baf and Limassol in Cyprus, as well as Antakya, Akkâ, Sur, Sayda, Trablus, Hama, Aleppo, and Homs, which were prosperous port cities of the Middle Ages, were the most affected by these earthquakes. The extent of the damage caused by earthquakes during this period can be learned from the works of Armenian, Syriac, and Muslim authors. According to the information obtained from the works of this period, earthquakes that affected many cities from Antakya to Syria and Egypt occurred in the years 1033/1034, 1063, 1068/1069, 1085, and 1091 before the 12th century. These disasters, considered as the wrath of God, resulted in great loss of life. However, due to the strategic importance of the Eastern Mediterranean cities, these cities were supported with reconstruction and resettlement activities following the earthquakes.

Between the 12th and 13th centuries, Eastern Mediterranean cities were exposed to both political and military conflicts as well as various natural disasters such as earthquakes, floods, and tsunamis. One example of earthquakes in the 12th century is the 1114 earthquake, which occurred during a period of Muslim struggle against the Crusaders. Muslim and non-Muslim settlements were reduced to rubble during the earthquake, and very few people managed to survive. The survivors lived in tents for a while to protect themselves from aftershocks. The earthquake also had a decisive impact on the political and military processes of the time. Roger, the Crusader Count of Antioch, temporarily halted his struggle against Nûreddin Mahmud, the Atabeg of Mosul, and sought help from other Crusader counts. Additionally, state officials focused on the reconstruction of the cities under their rule, both for the development of the cities and due to the sense of defense created by ongoing conflicts. The non-Muslims, who interpreted the earthquakes as a punishment from God, turned to religious matters and made new decisions, such as fasting for three days as atonement for their sins.

In the second half of the 12th century, destructive earthquakes continued to occur. The earthquake of 1157/1158, along with its aftershocks, had a wide and long-term impact in a large area, ranging from Antioch to Damascus, Aleppo, Hama, Shayzar, Latakia, Acre, and Ramla. Tens of thousands of people lost their lives in these earthquakes that occurred during a period of ongoing Crusader-Muslim conflicts, and Muslim and non-Muslim leaders, upon hearing the news of the earthquakes, temporarily halted their struggles and focused on their territories under their rule. Crusader counts and the Mosul Atabeg, following the earthquake, turned their attention to urban development activities, particularly the repair of important castles, starting from Antioch and Aleppo. However, taking advantage of the vulnerability caused by the earthquake, attacks on castles such as Shayzar also occurred. This earthquake also had a significant financial impact. Based on this, Nûreddin Mahmud made changes to the taxation system in an attempt to alleviate the economic burden of the population affected by the earthquake. Another place affected by the earthquake of 1157 was Cyprus. Partial destruction occurred in the port cities of Paphos and Limassol in Cyprus, which were located within the borders of the Byzantine Empire. Similar to the cities in Syria, the resulting weakness led to Crusader and Armenian attacks. Subsequently, the earthquake of 1170, which occurred with unprecedented intensity, caused extensive destruction and tsunamis leading to floodings in Cyprus and Eastern Mediterranean cities. Tens of thousands of people lost their lives in the devastation that occurred in Antioch and Syrian cities due to this earthquake. Efforts were made without delay to remedy the damage. Mosul Atabeg Nûreddin Mahmud and Antioch Count Bohemond III engaged in reconstruction activities, taking into account their own political and military interests. The earthquake also had religious dimensions for Christians. The death of the Greek Orthodox Patriarch in this earthquake was interpreted as God's wrath and divine punishment, and mourning was held for the deceased. Orthodox and Catholic conflicts arose in Antioch. The inhabitants of the city requested material and spiritual assistance from King Louis of France and the Pope. The Mosul Atabeg, on the other hand, intensified repair activities to avoid being in a vulnerable position and continued their

struggle against the Crusaders. In addition, as before, adjustments were made to the financial system, and new practices were implemented in house construction techniques to reduce casualties.

The earthquakes that occurred in the 13th century in 1202 and 1222 caused great devastation not only in Syria and Egypt but also in Cyprus. This catastrophe, likened to an apocalypse, resulted in many people losing their lives under the debris as the coastlines turned into ruins. The destruction caused by the earthquake in places like Baf, Limasol, Lefkoşa, and Akkâ led to an increase in casualties due to the accompanying tsunami. The tsunami especially affected the port cities of Cyprus, weakening the island both economically and militarily. In the aftermath of these earthquakes, both the Crusader kings and counts, and Salahaddin Ayyubi continued their struggles and engaged in reconstruction efforts. Like in previous earthquakes, people lived in tents and open areas for a long time to protect themselves. Another noteworthy earthquake during the 13th century was felt in the Çukurova region and towards Antakya in 1268/1269, causing thousands of people to lose their lives. Overall, the earthquakes that occurred in the 12th and 13th centuries caused the destruction and damage of many places, including cities belonging to both Muslims and non-Muslims. The inclusion of religious structures among these damages added another layer to the existing economic and social impacts of earthquakes. Moreover, the political effects of earthquakes were frequently felt in the region, and earthquakes became a determining factor in military activities.

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca birçok doğal âfetle karşılaşmıştır. Bunlardan biri de zelzele ya da deprem olarak isimlendirilen yer sarsıntılarıdır. Geçmişte dünya üzerinde sayısız deprem yaşanmış ve bu depremler kimi zaman oldukça geniş alanı etkilemiştir. Oluş şekli itibariyle birçok insanın zarar görmesine sebep olan depremlerin etkilediği yerler arasında Anadolu ile Kıbrıs'ın da içinde bulunduğu Doğu Akdeniz de yer almaktadır.¹

Türkiye, Kuzey Anadolu, Batı Anadolu ve Doğu Anadolu Deprem Kuşağı olmak üzere üç aktif fay hattını barındıran önemli bir konumdadır. Bunlardan Doğu Anadolu Deprem Kuşağı Hatay'dan başlar ve Maraş, Malatya, Elâzığ, Adıyaman, Bingöl, Bitlis'i kapsayarak Van'a uzanır. Ayrıca bunun uzantısı olan Ölü Deniz Fayı üzerinde yaşanan depremler, Doğu Akdeniz kıyısındaki şehirleri ve Kıbrıs'a kadar olan geniş alanı da etkisi altına alır.² Kıbrıs konumu itibariyle Anadolu, Arap ve Afrika levhaları arasındadır. Bölgede yoğun tahribata ve tsunamiye sebep olan depremlerin yaşanmasında Kıbrıs yayı etkilidir. Söz konusu yay, Antakya ve İskenderun Körfezi'nin güneyinden Ölü Deniz Fayı ile birleşen kavisli bir yapıya sahiptir. Bu kavisli yapı ve Ölü Deniz bağlantısı, depremlerin şiddetinde de daima belirleyici olmuştur.³

Tarihi süreç içinde Doğu Anadolu Fayı'nın güney uzantısı ile Ölü Deniz Fayı üzerinde büyük depremler yaşandı. Doğu Akdeniz yönünde ve Kıbrıs Adası'nda yıkıcılığı yüksek depremlerin varlığı milattan önceye dayanmaktadır. Aynı şekilde milattan sonra da muhtelif dönemlerde devam eden depremler, Antakya'dan Mısır'a ve Kıbrıs'a kadar Doğu Akdeniz ve çevresinde büyük yıkımlara sebep oldu.⁴ Kıbrıs'ta özellikle Baf'ı (Paphos) etkileyen depremler, büyük oranda can ve mal kaybına sebep olurken halkın da yaşadığı şehri terk etmesine neden oldu.⁵

İlkçağ coğrafyacısı Strabon'a ve XII. yüzyıl İslâm müelliflerinden İdrîsî'ye göre depremlerden etkilenen Kıbrıs, konumu itibariyle verimli topraklara sahipti ve ekonomik gelişmeye elverişliydi. Lefkoşa ve Girne'de ticaret, tarım ve hayvancılık gibi faaliyetler yapılmaktaydı. Adanın güney kısmındaki Baf ve Limasol ise ticarî faaliyetlerin yoğunluk kazandığı liman kentleriydi. Akdeniz coğrafyasında kavşak konumunda olması sebebiyle Suriye ve Mısır sahil kentleriyle ticaret yapılmaktaydı. Yine Antakya, tarımın, bağ ve bahçeciliğin yapıldığı verimli topraklara ve ticaretin yapıldığı çarşılarla sahip gelişmiş bir kentti.⁶ Ayas'tan Kıbrıs'a hareket eden Wilbrand Oldenburg 1212 tarihli ziyaretinde Girne, Lefkoşa, Limasol ve Baf kentlerini tasviriyile bu bilgiyi desteklemektedir. Müellife göre Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın (1191-1489) kontrolündeki ada, dinî açıdan başpiskoposluk merkeziydi ve burada farklı etnik unsurlar bir arada yaşamaktaydı. Tarım, hayvancılık ve ticaret ada halkının temel geçim kaynaklarıydı. Kıbrıs'ın liman kentlerinden Limasol, gemilerin uğrak yeri olmakla birlikte seyyahın seyahati sırasında harabe haldeydi. Doğu Akdeniz'in Sur, Akkâ, Sayda, Trablus,

¹ Bu jeolojik hadisede yer altında fay kırıkları üzerinde biriken enerjinin sıkışmaya bağlı olarak boşalması depremlere sebep olmaktadır. Eşref Atabey, *Deprem*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000, s. 15-17; Nuh Arslantaş, "Zelzele", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 227; Yavuz Unat, "Zelzele", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 231-233.

² Atabey, *Deprem*, s. 27; Özdoğan Sür, "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Dergisi*, S. 2, 1993, s. 53-58; Arık, "...Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", s. 14-17.

³ Ergin Ulutaş, "The May 11 Paphos, Cyprus, Earthquake: Implications for Stress Regime and Tsunami Modelling for the Eastern Mediterranean Shorelines", *Arabian Journal of Geosciences*, 13, 2020, s. 1-2; Haluk Erdoğan, "Kıbrıs'ın Sismotektoniği ve Deprem Tehlikesi", *1. Uluslararası Doğal Âfetler ve Olağanüstü Durumlarda Ulusal ve Uluslararası Koordinasyon İşbirliği ve İnsani Yardım Konferansı, Girne 17-18 Nisan 2007, Bildiriler*, Lefkoşa 2007, s. 23-26.

⁴ <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/> Erişim Tarihi: 05.03.2023; Ulutaş, "The May 11 Paphos...", s. 2; Erdoğan, "Kıbrıs'ın Sismotektoniği...", s. 23-26; Nicholas N. Ambraseys, "The 12th Century Seismic Paroxysm in the Middle East: A Historical Perspective", *Annals of Geophysics*, 47/2-3, 2004, s. 734, 737-738.

⁵ M.S. 332, 342, 370 ve sonrasındaki yıllarda yıkımlarla birlikte tsunami yaşandı. Gerassimos A. Papadopoulos-Antonia Papageorgiou, "Lake Earthquakes and Tsunamis in the Mediterranean and its Connected Seas", *Marine Geology*, 354, 2014, s. 88, 91.

⁶ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIII-XIV*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 276, 279-281; el-İdrîsî, *Kadim Dünya Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 101-102.

Banyas ve Antakya gibi kentleri de verimli olmakla birlikte mücadeleler sırasında seyyaha göre “*Tanrının gazabına uğramak suretiyle*” yer yer tahrip edilmişti.⁷

Konumuzu teşkil eden Doğu Akdeniz; Anadolu’nun güneyi, Suriye, Mısır ve Kıbrıs Adası gibi stratejik önem taşıyan yerleri ihtiva etmektedir. Bununla birlikte XI. ve XIII. yüzyıl zaman aralığında zikredilen bölgelerde Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1308), Bizans İmparatorluğu (395-1453), Kilikya Ermeni Baronluğu/Krallığı (1080-1198/1198-1375), Musul Atabeyliği (1127-1233), Eyyûbiler (1171-1250), Memlûkler (1250-1517), Fâtımîler (909-1171), Haçlı Kontlukları, Kudüs Haçlı Krallığı (1099-1187) ve Kıbrıs Haçlı Krallığı etkiliydi. Özellikle I. Haçlı Seferi’nden itibaren Latin dünyasının Doğu Akdeniz üzerinde hâkimiyet kurma çabası ve bunun getirisi olan siyasî ve askerî çatışmalar söz konusuydu.⁸ Stratejik önemi ve verimli topraklara sahip yapısıyla devletlerin ve hânedânların dikkatini çeken Doğu Akdeniz, Orta Çağ süresince muhtelif aralıklarla meydana gelen doğal âfetlerle de zarar görmüştü. Bu âfetler içerisinde yer alan ve geniş bir alanı etkileyen depremler de gerek şiddeti oranındaki yıkımlarla gerekse yarattığı tsunami dalgalarıyla birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep olması açısından önem taşımaktadır. Söz konusu öneminden dolayı Anadolu’dan Suriye ve Mısır’a kadar olan alanda meydana gelen doğal âfetler ve deprem özelinde muhtelif çalışmalar vardır.⁹ Bu çalışmada da Kıbrıs’ın da içinde bulunduğu Doğu Akdeniz kentlerinde meydana gelen depremler incelenmiştir. XII. yüzyılın başından XIII. yüzyılın sonuna kadar geçen yaklaşık iki yüz yıllık zaman dilimiyle sınırlandırılan çalışmada, depremlerin sebep olduğu can kayıplarıyla birlikte meydana geldiği coğrafyadaki siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. XI. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de Meydana Gelen Depremler

XII. yüzyılın hemen öncesindeki depremler, sonrası için de önem arz ettiğinden bu yüzyılda yaşananlara kısaca değinmekte fayda vardır. Zira bu devirde büyük depremler meydana gelmiştir. Ölü Deniz Fayı üzerinde Aralık 1033/1034’te gerçekleşen deprem, Mısır’dan Suriye’ye kadar olan alanı etkiledi ve büyük yıkıma sebep oldu. Depremin şiddeti özellikle Remle, Nablus, Akkâ ve Gazze ile Akdeniz sularında kendisini gösterdi, yaşanan tsunamıyla deniz 3 metre kadar çekildi. Denizde yaşanan bu hadise ayrı bir felakete sebep oldu ve sahile inen insanlar gel-git etkisiyle yükselen denizde boğularak hayatını kaybetti.¹⁰ Akkâ ve civarında yaşanan tsunaminin yanı sıra depremin gece saatlerinde meydana gelmesi ve 6-7 şiddetinde olması can kaybının artmasında etkili oldu.¹¹ Depremin artçı sarsıntılarının birkaç gün devam etmesi nedeniyle halk tedbir olarak bir süre çadırlarda yaşadı. Remle’nin can kayıplarının yaşandığı yer olmasına karşın¹² Nâsır Hüsrev, bu konuda farklı bir bilgi vermektedir. Mart 1147 tarihinde Remle’yi ziyaret eden Nâsır Hüsrev, şehrin güzelliğine vurgu yaparak saray, ev ve camileri tasvir etmektedir. Cami tasvirinin akabinde depreme değinerek mescitte, “*15 Muharrem 425*

⁷ Wilbrand von Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya’ya Seyahat*, (Çev. Mehmet Ersan), İrfan Eğitim ve Kültür Merkezi Yayınları, İzmir 2000, s. 3-28, 44-51.

⁸ Altan Çetin, “Ortaçağ’da Doğu Akdeniz’de Türkler”, TASAM. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/69014/orta_cagda_dogu_akdenizde_turkler Erişim Tarihi: 22.05.2023.

⁹ Yaşanan depremler konusundaki çalışmalar için bkz. Nuh Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri İlk On Asırda (H.I/X-M.VII-XVI) Arapça Kaynaklar Bağlamında Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015; Feda Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Meydana Gelen Depremler”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, S. 27, 1992; Muharrem Kesik, “Maraş Depremi (1114)”, *Tarih Dergisi*, S. 42, 2005; Selim Kaya-Rahime Kıyılı, “Antakya’da Ortaçağ’da Meydana Gelen Doğal Âfet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 12, 2009; Muharrem Kesik, “XII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Meydana Gelen Doğal Âfetler ve Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler*, İstanbul 2002; Ömer Subaşı, “XI. Yüzyılda Anadolu’da Meydana Gelen Doğal Afetler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 54, 2015; Yasemin Aktaş, “Erzincan’da Meydana Gelen Depremler (XI-XV. Yüzyıllar)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 68, 2020.

¹⁰ Gregory Abu’l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, (İng. Çev. E. A. Wallis Budge, Türkçe Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK. Yayınları, Ankara 1999, s. 291; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fit Tarih*, C. 8, (Terc. Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy-Zülfikar Tüccar-Abdülkerim Özeydin-Yunus Apaydın-Abdullah Köşe), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 51; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 87-90. Tarihlendirme konusunda bilgi için bkz. J. Antonopoulos, “Data from Investigation on Seismic Sea Waves Events in the Eastern Mediterranean from 1000 to 1500 A.D.”, *Annali di Geofisica*, 33/1, 1980, s. 179-181.

¹¹ Seda Yolsal, *Girit-Kıbrıs Yayları ve Ölü Deniz Fay Zonu Çevresinde Oluşan Depremlerin Kaynak Mekanizması Parametreleri Kayma Dağılımları ve Tarihsel Simülasyonları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 488. Gün batımından önce gerçekleştiği de bildirilmektedir (Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 88).

¹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fit Tarih*, C. 8, s. 51; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 88-89.

(10 Aralık 1033) tarihinde burada büyük bir deprem oldu. Pek çok bina yıkıldı ama can kaybı olmadı” şeklinde bir yazı olduğunu nakletmektedir.¹³

XI. yüzyıl içerisinde 1053 yılında Antakya ve civarında binlerce insanın ölümüne sebep olan bir deprem yaşandı. Dinî gerekçelerle izah edilen bu depremin¹⁴ akabinde 1063'te Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan Antakya, Sûr, Trablusşam ve Lazkiye'yi,¹⁵ 1067/1068'de de Mısır, Filistin ve Kıbrıs'ı etkileyen, ayrıca Akdeniz'de tsunamiye sebep olan depremler meydana geldi. Büyük bir yıkıma sebep olan depremlerin şiddetiyle yaşanan tsunami, Akdeniz kıyısında birçok insanın ölmesine sebep oldu. Zira denizin çekilmesiyle bir şeyler toplamak için deniz zeminine inen insanlar kaçma fırsatı bulamadı. Tsunaminin etkilediği yerler hakkında net bir bilgi verilmemekle birlikte en fazla zarar gören şehirler arasında Remle'nin yer aldığı ifade edilmektedir.¹⁶ Azimî'ye göre deprem sonrasında Remle ve Filistin'de kuyulardan sular taşı ve sel yaşandı.¹⁷ Bu depremden bir yıl sonra 1068/1069'da da benzer etkiyle bir deprem daha meydana geldi ve Doğu Akdeniz kentleri yine harap oldu. Bir yıl öncesinde olduğu gibi deniz zemininin ortaya çıktığı şiddetli gel-git hadisesi tekrar meydana geldi.¹⁸ Depremden kısa süre sonra yıkımın olduğu yerlerde imar ve iskân faaliyetlerinde bulunuldu. Özellikle Remle ve Akkâ, Türkmen beyleri Atsız ve Şöklî tarafından fethedilerek Türkmenlerin iskânına açıldı.¹⁹ Atsız ve Şöklî, 1071'den itibaren başlayan iskân sürecinde harap olan kentlere Türkmen köylüsünü yerleştirdi ve iktisadî gelişimi sağlamak için tarım faaliyetlerine yöneldi.²⁰ Diğer yandan aktif deprem kuşağında olması göz önünde bulundurulduğunda yaşanan âfet, Kıbrıs'ın güneybatısında da tsunamiye neden oldu. Kıbrıs yayı boyunca etkili olan bu depremin akabinde bölge ilerleyen yıllarda da aynı âfetten etkilendi.²¹ XI. yüzyılda Ölü Deniz Fayı üzerinde gerçekleşen diğer bir deprem 1081/1082 yılında yaşandı. Bu tarihte Antakya'dan itibaren sahil yörelerinde depremler olduğu yönünde bilgi verilmektedir.²² Ancak Süryani Mihail'e göre bu deprem 1082'de meydana geldi, Antakya civarını etkileyerek şehrin surlarını yıktı ve birçok insanın enkaz altında kalmasına sebep oldu.²³ Bununla birlikte şehrin idarecisi Melik Yağısıyan tarafından depremin etkisi yapılan onarımlarla giderilmeye çalışıldı.²⁴ 1091/1092 yılında da Suriye'den itibaren Antakya'yı etkisi altına alan bir deprem yaşandı. Bu âfette de Antakya surları yine yıkıldı ve birçok insan hayatını kaybetti.²⁵

2. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Kentlerinde Meydana Gelen Depremler ve Etkileri

XII. ve XIII. yüzyıllar, oldukça şiddetli depremlerin meydana geldiği zaman dilimiydi. Ayrıca bu süreçte Haçlılarla Müslümanların yoğun olarak mücadeleleri söz konusuydu. Haçlı Seferleri ve kurulan Haçlı kontlukları bölgede yaşanan sorunların dinî, siyasî ve askerî boyutunu teşkil ederken yaşanan depremler de toplumu çok yönlü etkilemekteydi. XII. yüzyılın başlarında meydana gelen ve Çukurova'yı etkisi altına alan bir deprem silsilesi yaşandı. Depremler, 1108 yılından 1115'e kadar birbiri ardına meydana geldi. Bu depremlerden 1108'de meydana geleni Süryani Mihail tarafından nakledilmektedir. Verilen bilgiye göre önce nisan ayında ilk olarak gök hadiseleri görüldü, aradan 5 ay

¹³ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev. A. Naci Tokmak), Demavend Yayınları, İstanbul 2020, s. 43.

¹⁴ *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan, Not. Edouard Dulaurer-Halil Yınanç), TTK. Yayınları, Ankara 2000, s. 98-99.

¹⁵ Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 93-94.

¹⁶ Antonopoulos, “Data from Investigation on Seismic...”, s. 182; Ulutaş, “The May 11 Paphos...”, s. 2. 1067 depreminde Remle'de 25 bin kişinin öldüğü bildirilmekle (İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fit Tarih*, C. 8, s. 250; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 95-97) birlikte İbn Kesir bu rakamı 15 bin olarak vermektedir (İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, C. XII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 212).

¹⁷ *Azimî Tarihi (Selçuklular ile İlgili Bölümler 430-538)*, (Çev. Ali Sevim), TTK. Yayınları, Ankara 1988, s. 18.

¹⁸ İbn Kesir, *El-Bidaye...*, C. XII, s. 216; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 96-97.

¹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtüz-z-Zamân Fi Târîhi'l-Âyân*, (Terc. Ali Sevim), TTK. Yayınları, Ankara 2011, s. 173-174.

²⁰ Zirai faaliyet kapsamında zeytin ağaçları dikilmesini sağladıkları ifade edilmektedir. Seta b. Dadoyan, *The Armenians in the Medieval İslamic World*, 2, London 2013, s. 48.

²¹ Papadopoulos-Papageorgiou, “Lake Earthquakes...”, s. 91; Ulutaş, “The May 11 Paphos...”, s. 2-4, 9-12.

²² *Azimî Tarihi*, s. 23; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 97.

²³ *Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi II. Kısım (1042-1195)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK. Kütüphanesi, İstanbul 1944, s. 38.

²⁴ Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 97-99.

²⁵ Şehrin surlarının 1091'de Sultan Melikşah'ın emriyle yeniden onarıldığı (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fit Tarih*, C. 8, s. 357; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK. Kütüphanesi, İstanbul 1946, s. 47; *Azimî Tarihi*, s. 27; *Urfalı Mateos Vekayi-namesi...*, s. 177) ve onarım sırasında Hristiyanlara ait resim ve silahlar bulunduğu da bildirilmektedir (*Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları*, (Çev. Muharrem Kesik), Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 51).

geçtikten sonra da deprem oldu.²⁶ 1114/1115 yılına gelindiğinde ise başta Sis (Kozan), Misis, Antakya, Şam olmak üzere Doğu Akdeniz kıyı kentlerini etkileyen büyük bir deprem yaşandı.²⁷ Doğu Akdeniz'i etkisi altına alan 7-8 şiddetindeki²⁸ bu depremle yerleşim yerleri tamamen enkaz hâlini aldı ve çok sayıda insan hayatını kaybetti. Kurtulanlar ise yaşanabilecek yeni yıkımlardan canlarını korumak için tedbir alarak şehirlerden uzaklaştı ve açık alanlarda toplandı.²⁹

Depremın etkisinin hissedildiği sahada Kilikya Ermenileri, Haçlı Kontlukları, Kudüs Haçlı Krallığı ve Musul Atabeyliği mücadele hâlindeydi. Geniş bir alanda büyük bir tahribata sebep olan depremin Müslümanların Haçlılarla mücadelesinin seyrinde de belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1114/1115 depreminin yarattığı tahribat, devlet adamları tarafından ihmal edilmedi. Deprem sebebiyle mücadelelere kısa süreli ara verildi ve yerleşim yerlerinin eski hâline kavuşması için çalışıldı. Zaman kaybetmeden harekete geçilmesinde sadece kentleri eski canlılığına kavuşturma isteği yoktu. Aynı zamanda bölgenin mücadele sahası olmasının da etkisi vardı.³⁰ Bu konuda girişimde bulunanlar arasında Antakya Haçlı Kontu Roger de Salerno (1112-1119) yer alıyordu. Roger, Haçlı Kontluğuna geldikten 2 yıl sonra (1115) yaşanan depremin yarattığı hasarı gidermek için neler yapılması gerektiği konusunda dük Ralph of Acre (Akkalı Ralph) ile görüşme yaptı. Roger ve Ralph'ın davetiyle toplanan konseyde diğer Frank liderleri ile birlikte hem deprem sonrasında yıkılan yerlerde yapılacak onarım faaliyetleri hem de Müslümanlarla olan mücadele konusunda birtakım kararlar aldılar. Bu görüşme sonrasında Kont Roger, Müslümanlar tarafından düzenlenebilecek seferlere karşı yıkılan yerlerden öncelikli olarak askerî önem taşıyan kalelerin ve surlarının onarılmasını sağladı. Antakya surlarının inşasına öncelik veren Roger, sivil halka ait yerlerin onarılması görevini de toprak sahiplerine bıraktı. Ayrıca bu süreçte şehrin kontrolünde ve düzenin sağlanmasında Antakya Patriği Bernard'a da söz hakkı tanıdı. Kont Roger, imar faaliyetlerine yoğunluk vermesinin yanı sıra savunma zafiyetinden dolayı oluşabilecek saldırılara karşı da askerî tedbirler aldı. Her ne kadar deprem sebebiyle taraflar arasında geçici bir ateşkes yapılmışsa da şehrin ve kalenin etrafına askerî birlikler görevlendirdi.³¹ Nicholas Ambraseys, alınan konsey kararlarına rağmen Haçlıların yaşanan tahribatı gidermek için acele etmediğini ve yerli halkın onarım faaliyetlerini desteklemelerini talep ettiklerini ifade etmektedir. Haçlılar tarafında bunlar yaşanırken depremden çok etkilenmeyen Müslümanlara ait yerlerde kısmen yıkım meydana gelmişti. Bu mücadele süreci nedeniyle Müslüman şehirlerinin onarımı da vakıflar yoluyla sağlandı.³²

Depremin meydana geldiği dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgeye yönelik girişimleri vardı. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar (1105-1118), depremin akabinde 1115'te Suriye-Musul yönünde Haçlılar ve bölgesel emirler üzerine sefer düzenledi. Gerek Selçuklu sultanının sefer girişimi gerekse Selçuklu komutanı Emir Porsuk ve Antakya Kontu Roger arasında meydana gelen savaşlar, onarım ve tahkimat işlerine hız verilmesine sebep oldu. Kont Roger de Frank liderlerin desteğiyle tahkimat işlerini kısa sürede çözüme kavuşturarak Şubat 1115'ten itibaren Selçuklu emirleriyle mücadeleye yöneldi. Selçuklu saldırılarını bertaraf eden Roger, diğer Müslüman emirlerle de mücadelesine devam etti.³³

1114/1115 âfetinin ardından Aralık 1141'de Çukurova ve Akdeniz sahillerini etkileyen büyük bir deprem daha meydana geldi. Doğu Akdeniz kıyısındaki yerleşim yerleriyle Çukurova'da *Kalinog* (?)

²⁶ *Süryani Mihail...*, s. 57.

²⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 188-190, 193; Fulcheri Carnotensis, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, (Trans. Herausgegeben von Heinrich Hagenmeyer), Carl Winters Universitäts, Heidelberg 1913, s. 578-580; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*, (Çev. Ergin Ayan), Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018, s. 160; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, (Çev. Fikret İşıltan), TTK. Yayınları, Ankara 2008, s. 107; *Azîmî Tarihi*, s. 39; *Simbat Vekayinamesi...*, s. 51; Kesik, "Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Âfetler ve Depremler", s. 30-32; Muharrem Kesik, "Maraş Depremi", s. 43-46.

²⁸ Yolsal, *Girit-Kıbrıs Yayları...*, s. 492.

²⁹ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği...*, s. 160, 580.

³⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 107; Kaya-Kıyılı, "Doğal Âfet...", s. 409.

³¹ Thomas Asbridge, *The Creation Of The Principality Of Antioch 1098-1130*, The Boydell Press, Woodbridge 2000, s. 69, 153, 190-192; Stephen Casta, *Natural Disaster and the Crusades: Framing Earthquakes in Historical Narratives, 1095-1170*, A Thesis Presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Master of Arts in History, Canada 2017, s. 132.

³² Ambraseys, "The 12th Century Seismic...", s. 741.

³³ Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 108-110; Asbridge, *Principality Of Antioch...*, s. 69-71, 153, 190-191. Haçlılarla mücadele konusunda bilgi için bkz. Carnotensis, *...Kudüs Seferi*, s. 190.

adlı yerde ağır hasar görüldü.³⁴ Depreme dair detaylı bilgilere ulaşılamamakla birlikte el-Ömerî'nin nakillerine göre Halep ve civarını etkileyen bu âfet sonrasında halk canını kurtarmak için açık alanlarda toplandı.³⁵ Kilikya olarak zikredilen Çukurova Bölgesi'nin bu dönemde harap bir hâl almasında sadece doğal âfetler değil aynı zamanda Bizans İmparatorluğu, Selçuklular, Ermeniler ve Haçlı Kontluklarının birbirleriyle olan mücadeleleriyle bölgeye düzenlenen seferler de etkili oldu. Yaşanan her mücadele, bölgenin daha da harap bir hâl almasına sebebiyet verdi.³⁶

Doğu Akdeniz Bölgesi, aktif deprem kuşağında yer aldığından zaman zaman art arda depremlere maruz kalmaktaydı. 1138 ve 1140'da Suriye ve el-Cezîre'de belirli aralıklarla artçıların yaşandığı bir deprem meydana geldi. Bunun etkileri konusunda detaylı bilgilere ulaşılamamışsa da insanların büyük korkuyla çöllere ve açık alanlara çekildiği ifade edilmektedir.³⁷ Müslüman ve gayrimüslim müelliflerin naklettiği depremlerden bir diğeri 1156 ve 1157'de yaşandı. Bu tarihte görülen depremlerin Suriye ya da Antakya merkezli olduğu zikredilmekle birlikte geniş bir alanı etkilediği ve uzun vadede etkisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu depreme dair verilen bilgilere göre Eylül 1156'da başlayan deprem silsilesi ekim, kasım ve aralık aylarında şiddetli bir şekilde etkisini sürdürdü. Mart 1157'den Ocak 1158'e kadar devam eden sarsıntılar, Doğu Akdeniz'in önemli yerleşim yerlerinde büyük yıkıma sebep oldu. İlk depremden itibaren belirli aralıklarla meydana gelen artçı sarsıntılar, bir yıl süreyle devam etti.³⁸ Depremin etkisiyle en fazla yıkıma uğrayan yerler, Müslümanlara ait kalelerdi. Fakat Antakya, Şam, Halep, Hama, Şeyzer, Lazkiye, Akkâ, Trablusşam ve Remle başta olmak üzere Suriye'de geniş bir alanda yıkıma sebep olan depremlerde on binlerce insan hayatını kaybetti. Hayatta kalanlar ise kendilerini korumak için yıkılan kentlerden çıkmak zorunda kaldı. Halkın ilk sarsıntıdan itibaren evlerini boşaltması ve açık alanlarda toplanması, artçı sarsıntılarda yaşanacak can kaybının artmasının önüne geçti.³⁹ Halk kendince tedbir alırken depremin zarar verdiği yerlere hâkim olan Musul Atabeyliği ile Haçlılar da mücadelelerini kısa süreli durdurdu. Atabey Nûreddin Mahmud (1146-1174) ve Kudüs Haçlı Kralı III. Baudouin (1143-1162) bu doğrultuda bir yıllık ateşkes antlaşması yaptı.⁴⁰ Geçici sulh ortamının oluşmasıyla devlet adamları kentlerin onarımına yöneldi. Halep ve Hama'daki yıkımın büyüklüğüne dair haberlerin gelmesi üzerine⁴¹ Takıyyüddîn Ömer Hama'da,⁴² seferini sonlandıran Musul Atabeyi Nûreddin Mahmud ise Halep'ten itibaren hâkimiyetindeki topraklarda teftişte bulunup tekrar imar emri verdi. Deprem, Nûreddin Mahmud'un Kudüs ve civarındaki seferlerine kısa süreliğine sekte vursa da O, bir yandan Haçlılarla mücadelesini diğer yandan da stratejik önem taşıyan kalelerin imarını sürdürdü. Ancak askerî mücadelelerle birlikte deprem felaketi ve bu sırada bölgede yaşanan

³⁴ *Süryanî Mihail Vakainamesi...*, s. 117-118; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 109-110.

³⁵ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mes'aliku'l Ebsâr*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 267.

³⁶ *Simbat Vekayinamesi...*, s. 54; *Goriğos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK. Kütüphanesi, İstanbul 1946, s. 4; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, (Yay. Haz. Refet Yinanç), TTK. Yayınları, Ankara 2013, s. 260-261.

³⁷ *Azîmî Tarihi*, s. 63; Kaya-Kıyılı, "Doğal Âfet...", s. 410.

³⁸ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, (Çev. Onur Özatağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 194-196; İbn Kesîr, *El-Bidaye...*, C. XII, s. 430; *Urfalı Mateos Vekayi-namesi...*, s. 316; Ebru Altan, "1150-1250 Yılları Arasında Anadolu'da Doğal Âfetler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Depremler Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler*, İstanbul 2002, s. 41-42; Ambraseys, "The 12th Century Seismic...", s. 745-746; Emanuel Guidoboni-F. Bernardini-A. Comastri, "The 1138-1139 and 1156-1159 Destructive Seismic Crises in Syria, South-Eastern Turkey and Northern Lebanon", *Journal of Seismology*, 8, 2004, s. 113-114. Deprem hakkında detaylı bilgi için bkz. Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 112-119.

³⁹ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*, C. 9, (Terc. Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy-Zülfikar Tüccar-Abdülkerim Özaydın-Yunus Apaydın-Abdullah Köşe), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 261; *Süryanî Mihail Vakainamesi...*, s. 182. Halep'te 100 ya da 500 kişinin, Hama'da on binlerce kişinin öldüğü ve evlerin boşaltılmış olmasının can kaybını azalttığı ifade edilmekle birlikte (*Süryanî Mihail Vakainamesi...*, s. 182; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 116-117) Hama'da yıkılan okulda birçok çocuğun öldüğü ancak onları soracak bir kişinin dahi kalmadığı bildirilmektedir (İbn Kesîr, *El-Bidaye...*, C. XII, s. 430; el-Ömerî, *Mes'aliku'l Ebsâr*, s. 282). Yaşanan kayıplardan dolayı *Hama Felaketi* olarak zikredilmektedir (Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 287).

⁴⁰ Mahmud'un Haçlılarla mücadelesi ve depremler karşısındaki tutumu konusunda bkz. Abdulkadir Turan, "Nûreddin Mahmud Zengî'nin Faaliyetlerinin Şekillenmesinde Depremlerin Etkisi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. III, S. 6, 2017, s. 9 vd.

⁴¹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 287-288.

⁴² Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 118.

kıtlık hadisesi halkı oldukça zor durumda bıraktı.⁴³ Deprem ve sonrasında yaşanan sıkıntılar, Musul Atabeyliği'nin siyasî ve askerî faaliyetlerinin yanı sıra malî sistemini de etkiledi. Zira depremin verdiği hasarı takip eden devlet adamları, şehirlerin yeniden imar sürecinde halka vergi muafiyeti tanırken malî destek politikası da izledi. Onların bu şekilde hareket etmesinde sadece depremler değil Haçlı saldırılarının yarattığı zararları telafi etme arzusu da etkili oldu. Ancak bu konuda düzenlemeler yapan Nüreddin Mahmud, vergilendirmelerde değişiklik yapma yoluna gitti. Bu bağlamda depremin meydana geldiği kentlerde zanaatkârlardan alınan *mükûs* adlı vergiyi kaldırırken bazı vergileri de artırarak almaya devam etti ve ayrıca zekât vergisi uyguladı. Şeyzer'in 1158'de alınmasından sonra da uygulamada olan bu usul, doğal âfet ve askerî mücadelelerin ortasında kalan halkın tepkisine sebep oldu. Bu tepkiler karşısında alınan karardan geri adım atılarak vergiler belirli bir sınırdan tutuldu. Nüreddin Mahmud'un deprem sonrasındaki icraatları arasında idarî merkez değişikliği de yer almaktaydı. O, bu doğrultuda atabeylik merkezini Halep'ten daha az yıkıma uğrayan Şam'a taşıdı.⁴⁴

1157'de Akkâ, Sur ve Trablus'taki ilk sarsıntıda ciddi bir yıkım yaşanmamışsa da devam eden artçılar bu şehirlere hasar verdi. Bunların dışında Lazkiye'de yerin yarılmasıyla çamurlu su çıktı, Halep'teki hasar ise yaşanan sarsıntılarla daha da arttı.⁴⁵ Depremden en fazla etkilenen yerler arasında Şeyzer de vardı ki burada 40 bin kişinin öldüğü bilgisi depremin boyutunu ortaya koymaktadır. Stratejik öneme haiz olan söz konusu kentler, depremlerle harap olurken bu durum Müslümanların Haçlılarla mücadelesine engel teşkil etmedi. Deprem yarattığı zayıflığı fırsata çeviren Haçlılar, kaleleri ele geçirme arzusuyla saldırılarını sürdürdü. Nüreddin Mahmud'a karşı ittifak kuran Flandre Kontu Thierry, Kudüs Kralı III. Baudouin, Antakya Kontu Renaud de Chatillon (1153-1160) ve Ermeni Baronu II. Toros'un saldırılarıyla zikredilen kentler daha da harap edilmeye başlandı. Saldırıların başlangıcını ise Şeyzer Kalesi'nin durumu belirledi. Zira depremin etkisiyle Ağustos 1157'de kale yıkılmış ve buraya hâkim olan Müslüman Münkîz Hânedânî (1081-1157) son bulmuştu.⁴⁶ Bu hânedânın ortadan kalkması, Şeyzer'in savunmasız durumu ve depremden kısa süre sonra Musul Atabeyi Nüreddin Mahmud'un hastalanması, Frankların (Haçlı/Latin) Şeyzer ve civarına yönelmesine sebep oldu. Ancak iç kale, Franklardan önce davranan bir grup Haşhaşi tarafından kontrol altına alınmıştı. Bir süre sonra ise harap hâldeyken Franklar tarafından kuşatıldı. Lakin kral ve kontlar arasındaki anlaşmazlık sebebiyle ele geçirilemedi. Haçlıların bu başarısız girişimi sonrası Şeyzer, Haziran 1158'de Nüreddin Mahmud'un girişimiyle Müslümanların kontrolüne alındı ve onarıldı.⁴⁷

Doğu Akdeniz'de büyük tahribat yaratan 1157-1158 depremleri sonrasında sarsıntılar sürdü. Ebu Şâme 1159 tarihinde Suriye ve civarını etkileyen depremin siyasî ya da malî boyutunu zikretmeden “*dört dalga halinde şiddetli bir deprem vurdu. Uyuyanları uyandırdı, uyanık olanları korkuttu. Sallanan evlerde herkes canından ve evinin harap olmasından korktu*” ifadelerine yer vermektedir.⁴⁸

Haziran 1170'te Ölü Deniz Fayı'nda Doğu Akdeniz'i etkileyen geniş bir alanda deprem yaşandı. Bu geniş çaplı depremden Suriye ve Irak ile birlikte Antakya gibi sahildeki birçok yerleşim yeri de etkilendi. *Korkunç* olarak tabir edilen depremde çok sayıda insan hayatını kaybetti.⁴⁹ Ermeni müellif

⁴³ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl...*, s. 194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 9, s. 261; el-Ömerî, *...Mes'aliku'l Ebsâr*, s. 282; Abdulkadir Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2018, s. 147-154.

⁴⁴ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devleti*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 265; Ambraseys, “The 12th Century Seismic...”, s. 746-750; Turan, “Nüreddin Mahmud Zengî...”, s. 24-25.

⁴⁵ *Süryani Mihail Vakainamesi*, s. 182; Bırsel Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 154. Halep ve Lazkiye örneklerinde görüldüğü üzere zeminden çamurlu su ya da sıvı çıkması, zemin sıvılaşmasının yaşandığı şekliyle izah edilmektedir (Ambraseys, “The 12th Century Seismic...”, s. 749-754).

⁴⁶ I. ve II. *Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, (İng. Çev. A. S. Tritton, Türkçe Çev. Vedii İlmen), Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s. 73-74; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 119-122; Gülay Ögün Bezer, “Şeyzer”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 107. Şeyzer'de yaşanan felaketin boyutları için bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 287; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 118-119.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 9, s. 261-262; Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 292-293; Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devleti*, s. 378.

⁴⁸ Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmail el-Makdisî Ebü Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*, C. I, Mısır/Kahire 1287-1288, s. 123.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 9, s. 362; Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 325. Deprem 6-6.9 şiddetinde olduğu ifade edildiği gibi (Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 122-123), 7-8 şiddetinde gerçekleştiği de bildirilmektedir (Yolsal, *Girit-Kıbrıs Yayları...*, s. 492).

Hetum'un Şubat 1170-1171,⁵⁰ Simbat ve Süryani müellifin ise Haziran 1170 tarihini verdiği bu depremin daha önce hiç yaşanmamış şiddette olduğu ifade edilmektedir. 1157 depreminden daha yıkıcı olduğu belirtilen deprem ve artçı sarsıntıları 25 gün süreyle hissedildi. Depremin şiddetiyle Müslüman ve gayrimüslimlerin yaşadığı Antakya, Halep, Hama, Hıms (Humus), Trablus, Ba'lebek (Baalbek) ve Bagras gibi kentlerde birçok insan enkaz altında kalarak hayatını kaybetti.⁵¹ Hayatta kalanlar, daha önceki depremlerde olduğu gibi kırsal alanlara çıkarak canını kurtarmaya çalıştı.⁵² Deprem, yarattığı yıkımın yanı sıra dönemin siyasî şartları ile dinî hayatında da etkisini hissettirdi. İlk olarak Musul Atabeyliği ve Haçlı Kontluğu topraklarında büyük tahribat yaptığından birbirleriyle mücadele hâlinde olan taraflar, vakit kaybetmeden oluşan zararı gidermeye yöneldi.⁵³ Antakya Haçlı Kontu III. Bohemund'un imar faaliyetlerine yönelmesinin yanı sıra Kudüs Haçlı Kralı Amalric de (Amaury) (1162-1174) depremden birkaç hafta sonra Fransa Kralı VII. Louis ile görüştü. Kudüs kralı, deprem sebebiyle Sur ve Trablus'un yanı sıra Latinlerin kontrolündeki pek çok stratejik yerin yıkıldığını bildirerek buraların onarımı için Louis'ten maddî yardımda bulunmasını istedi. Fransa kralından yardım istenirken, Musul Atabeyliği ile mücadele dikkate alındığında bölgede herhangi bir zafiyet yaşanmasını istemeyen Papa III. Alexander (1159-1181) de harekete geçti. Kilise ve kalelerin tahkimi için maddî yardım kararı aldı. Bölgede oluşan dinî, askerî ve ekonomik zafiyet, tüm Latinleri ilgilendiren bir konu olduğu için toplanan başışlarla depremin yarattığı hasar giderilmeye çalışıldı. Diğer yandan bu görüşmeler sürdürülürken bölgedeki önemli kaleler Hospitalier Şövalyeleriyle anlaşarak onarıldı.⁵⁴ Kudüs Kralı Amalric, Trablus yakınında olduğu ifade edilen ve büyük yıkımın yaşandığı Arka adlı şehir ile Akkâr Kalesi'ni de Haçlı Şövalyelerine başışlayarak deprem sonrasında yaşanan tahribatın giderilmesini sağladı. Yaşanan depremlerin izleri, yapılan onarımlarla kalelerin yapı tekniğinde de kendisini gösterdi.⁵⁵ Ayrıca deprem felaketi, Hristiyanlar arasında Katolik-Ortodoks mezhep çatışmalarını da kısa süreliğine durdurdu. Zira depremin akabinde Bizans İmparatoru Manuel, Kudüs Kralı Amalric ile yakınlığına binaen bölgede yıkılan kiliselerin onarılması için maddî yardımda bulundu.⁵⁶ Öte yandan Ortodoks Patriği II. Athanasios'un depremde ölümünden sonra Katolik Patriği Aimery'in davet edilmesi, İmparator Manuel'de memnuniyetsizlik yarattı. Fakat bir yandan Türkiye Selçukluları ile mücadele hâlinde olunması diğer yandan Çukurova'dan itibaren Kilikya Ermeni Baronluğu'nun ve Nüreddin Mahmud'un varlığı İmparator Manuel'in tepki göstermesini engelledi.⁵⁷

80 bin kişinin hayatını kaybettiği ifade edilen depremin yaşandığı saha Trablus Haçlı Kontluğu (1109-1187), Antakya Haçlı Kontluğu (1099-1268), Kudüs Haçlı Krallığı ve Musul Atabeyliği'nin kontrolünde olan yerlerdi. Birbirleri ile sürekli olarak mücadele hâlinde olan idareciler, vakit kaybetmeden hâkimiyet sahalarının tekrar iskân edilir bir duruma gelmesi için imar faaliyetleriyle meşgul oldular.⁵⁸ Depremin meydana geldiği zaman Musul Atabeyi Nüreddin Mahmud, Kerek Kalesi ve civarında Haçlılarla mücadele etmekteydi. Bu mücadeleyi sonlandırarak geri dönen Nüreddin Mahmud, Ba'lebek'ten itibaren Suriye kentlerinde büyük bir yıkım ve can kaybıyla karşılaştı. Ancak kalelerin savunmasız kalmasını önlemek amacıyla vakit kaybetmeden yıkılan yerlerin onarılmasıyla meşgul oldu. Nüreddin Mahmud, bizzat Halep'in onarımı ile ilgilenirken Ba'lebek, Hıms, Hama gibi yerlerde imar faaliyetlerinde bulunmak amacıyla derhal adamlarını görevlendirdi.⁵⁹ Böylece bir yandan depremin yaralarını sarmaya çalışırken diğer yandan siyasî ve askerî faaliyetlerini sürdürdü. Başta Halep

⁵⁰ *Hetum Vekayinamesi*, s. 7.

⁵¹ *Simbat Vekayinamesi...*, s. 60; *Süryanî Mihail Vakainamesi*, s. 211-212; Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 410; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 9, s. 362; Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 325; Arık, "...Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", s. 21; Ambraseys, "The 12 the Century Seismic...", s. 751-752.

⁵² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 9, s. 362.

⁵³ Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 325.

⁵⁴ Guidoboni-Bernardini-Comastri-Boschi, "The Large Earthquake...", s. 4-7, 10-13. Arka, Markab, Kevkeb ve Sahyün Hospitalier, Bagras, Antartus, Gaston ve Gazze ise Templier Şövalyelerine bırakıldı. Hospitalier ve Templier (Tapınak) Şövalyeleri hakkında bilgi için bkz. Ebru Altan, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", *Belleten*, C. 66, S. 245, 2002, s. 87-94.

⁵⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 324-325; Ambraseys, "The 12the Century Seismic...", s. 752-753; Guidoboni-Bernardini-Comastri-Boschi, "The Large Earthquake...", s. 10; Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi 1099-1187*, TTK. Yayınları, Ankara 2022, s. 255.

⁵⁶ Casta, *Natural Disaster...*, s. 137.

⁵⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 325.

⁵⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 128; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 123.

⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 9, s. 362; İbn Kesir, *El-Bidaye...*, C. XII, s. 470; *Süryanî Mihail Vakainamesi*, s. 212-213; el-Ömerî, *Mes'aliku'l Ebsâr*, s. 292-293.

olmak üzere tüm topraklarda imar faaliyetlerine devam ederken ülkenin ekonomik açıdan daha da gelişmiş bir duruma gelmesi için gayret gösterdi.⁶⁰

1157 ve 1170 yıllarında kısa aralıklarla yaşanan depremler çok büyük kayıplara sebep olmuştu. Bununla beraber depremin etkisinin hissedildiği coğrafyanın malî yapısında ve kent dokusunda da kısmen değişiklikler söz konusuydu. Daha önce zikredildiği üzere devlet adamları tarafından imar faaliyetlerini sürdürebilmek için bir takım malî düzenlemeler yoluna gidilmişti. Diğer yandan yaşanan âfetle birlikte evlerin inşa tekniğinde de kısmî değişikliklerle karşılaşıldı. XII. yüzyılda kent merkezleri ile köy ve kırsal kesim evleri ayrımı yapılmaktaydı. Kırsal alanlarda evler genellikle dağ ve tepelerde sağlam zeminlere kerpiç ve topraktan inşa edilmekteydi. Ayrıca istisnai olarak iki katlı taş evler yapılmaktaydı. Ancak Nüreddin Mahmud döneminde art arda yaşanan depremlerle taş yapıların yerini kerpiç ve ahşap almaya başladı. Ahşap, depremlere dayanıklı olması ve can kaybını en aza indirmesi açısından tercih edilmekteydi. Müslüman ve gayrimüslim devlet adamlarının tüm girişimlerine rağmen on yıllık zaman diliminde kentlerde gereken onarım faaliyeti sağlanamadı.⁶¹ Bunda bölgede devam eden mücadelelerin etkili olma ihtimali bulunmaktadır.

Yapı tekniğinin dönüşümünü destekler nitelikte Nâsır-ı Hüsrev, XI. yüzyılın başında Halep, Trablus ve Remle’de yapıların taş ve kireçle sıvalı olarak yapıldığını ifade ederken⁶² XII. yüzyıl seyyahı İbn Cübeyr ahşap tekniğinin kullanıldığını bildirmektedir. Haziran 1184’ten itibaren bölgede bulunan seyyah, Halep, Humus, Şam gibi kentlerin sanatsal güzelliğini tasvir ederken çarşıların ve evlerin yapımında ahşap kullanılmasına, camilerin tavanının ahşap işlemeli oluşuna vurgu yapmaktadır. Onun izlenimlerine göre Humus Kalesi’nin dış duvarları (surları) taşlandı ve oldukça sağlamdı. Ancak evler derme çatma ve bir o kadar da harap durumdaydı. Hama’daki evler de aynı şekilde ve iç içe düzende, Şam’daki evler ise çamur ve sazdan, şehrin kalabalık yapısıyla orantılı olarak üç katlıydı. Sur kenti ise Latinler tarafından sağlam bir şekilde inşa edilmişti. Kalenin üç tarafı surlarla çevriliyken bir tarafında kerpiç duvar vardı.⁶³ Nüreddin Mahmud ve Selahaddin Eyyübî dönemlerinde Suriye ve Mısır’da imar faaliyetlerinde kale, sur, hastane gibi önemli yapılarda taş kullanılmakla birlikte, depremlerin etkisiyle ahşap, kerpiç ve tuğla kullanımıyla da karşılaşılmaktaydı.⁶⁴

XIII. yüzyıla gelindiğinde 20-22 Mayıs 1202 tarihinde yaşanan deprem, tarihi kayıtlar içerisindeki en şiddetli depremler arasında zikredilmektedir. Sabaha karşı yaşanan ilk deprem ve iki gün sonra yaşanan oldukça şiddetli bir deprem olmak üzere iki sarsıntıdan oluşmaktaydı. Birinci depremle Mısır ve Suriye sahilleri tamamen yıkıma uğrarken artçı olarak zikredilen ikinci depremden ise Anadolu kentleri ile Doğu Akdeniz kıyı şeridi etkilendi. Yıkıcı etkisinden yola çıkılarak 7-7,5 şiddetinde olduğu ifade edilen depremle oluşan dalgalar, Suriye sahillerinde tsunamiye sebep oldu. Kıyamete benzetilen âfette sahiller harabeye dönerken birçok insan enkaz altında kalarak hayatını kaybetti.⁶⁵ İbn Kesîr’e göre Akkâ, Sur, Nablus, Şam, Ba’lebek, Hıms, Hama, Halep ve Antakya’nın harap olduğu depremde sadece Nablus’ta 30 bin insan öldü. Köy ve kentlerde bir iki insan dışında kurtulan olmadı. Böyle bir felaket karşısında hayatta kalanlar meydanlarda toplanarak yardım aradı.⁶⁶ Depremin yaşandığı coğrafyada 1200 yılından itibaren Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Kontluğu arasında yoğun bir veraset mücadelesi vardı. Diğer yandan Eyyübîler, Melik Âdil (1200-1218) etrafında toplanarak Halep’ten Şam’a kadar olan alanda hâkimiyet kurmayı başarmıştı. Siyasî ve askerî mücadelelerin yoğunluk

⁶⁰ Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, s. 363-364; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Târih*, C. 9, s. 368-371.

⁶¹ Ambraseys, “The 12th Century Seismic...”, s. 734, 755.

⁶² Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s. 29, 33, 42.

⁶³ İbnî Cübeyr, *Endilüsten Kutsal Topraklara*, (Çev. İsmail Güler), Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 185-201, 208, 226.

⁶⁴ Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devleti*, s. 265, 303-304, 443.

⁶⁵ Papadopoulos-Papageorgiou, “Lake Earthquakes...”, s. 91, 99; Antonopoulos, “Data from Investigation on Seismic...”, s. 182-183; Arık, “...Anadolu’da Meydana Gelen Depremler”, s. 22; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 126-129, 212. Tsunami ve heyelana da sebep olan deprem, Lübnan dağlarında 9, Trablus, Şam, Hama ve diğer bölgelerde 7,5-8 şiddetinde hissedildi (Yolsal, *Girit-Kıbrıs Yayları...*, s. 488, 492).

⁶⁶ İbn Kesîr, *El-Bidaye...*, C. XIII, s. 106. Depremin 20 Mayıs’ta Filistin’de, 22 Mayıs’ta Ürdün ve Nablus’ta meydana geldiği, 30 bin insanın da öldüğü bildirilmektedir (Robert A. Ganse-John B. Nelson, *Catolog of Significant Earthquakes 2000 B.C.-1979 Including Quantitative Casualties and Damage*, World Data Center, Washington 1981, s. 6).

kazandığı bu dönemde yaşanan depremle Müslümanların ve Haçlıların birçok kalesi zarar gördü. Lakin mücadelelerin devam etmesine engel teşkil etmedi.⁶⁷

1202'de sabaha karşı meydana gelen depremin etkilediği yerler arasında Ürdün Nehri yakınlarındaki stratejik öneme sahip olan Vadum Jacob Kalesi de yer almaktaydı. Kudüs Haçlı Krallığı ve Selahaddin Eyyûbî'nin hâkimiyet mücadelelerine sahne olan bu kale, 1202'de depremin şiddetiyle kısmen yıkıma uğradı. Kale duvarlarında kayma yaşanmışsa da gereken onarım yapıldı ve kullanılmaya devam edildi.⁶⁸ Depremden etkilenen yerlerde neler yapıldığına dair kaynaklarda detaylı bilgiler bulunmamakla birlikte IV. Haçlı Seferi'nin akabinde yaşanması sebebiyle Haçlı kroniklerinde az da olsa bahsedilmektedir. Buna göre sefere dâhil olan Halberstadt Piskoposu Conradus, İstanbul'un alınmasından sonra Hac yolculuğuna devam etti ve 1204'te Sur ve Akkâ'yı ziyaret etti. Depremin yarattığı tahribata şahit olan Piskopos, Sur kenti kiliselerinin ve surlarının onarılmasına yardımcı oldu. Ayrıca depremden olumsuz etkilenen halkın yanında olup maddî olarak onları destekledi. Ekim ayından itibaren üç ay süreyle şehirde kalan Piskopos, halkın beslenme ve barınma sorunlarını da gidermeye çalıştı.⁶⁹

1202 depreminin meydana geldiği tarih konusunda kaynaklarda farklı bilgiler de yer almaktadır. Nakillerde 1200-1201'de ilk depremin meydana geldiği ve Trablus, Sayda, Akkâ gibi sahil kentleriyle Antakya'yı etkilediği bildirilmektedir. Ayrıca 1203-1204'te de Doğu Akdeniz'e kıyısı olan Suriye, Filistin, Mısır, Sicilya ile birlikte Kıbrıs'ta da etkili olduğu ifade edilmektedir.⁷⁰ Hetum, olaya dair detay vermeyerek sadece "Ocak 1202-1203'de ikinci defa zelzele vuku buldu sahilde birçok şehir yıkılıp harap oldu" sözleriyle bunu desteklemektedir.⁷¹ Detaylarına ulaşılamamakla birlikte bu depremlerden kısa bir süre sonra 200 kişinin hayatını kaybettiği Mısır merkezli başka bir deprem daha yaşandı.⁷²

1268/1269 yılında Çukurova'yı ve kıyı kesimlerini etkileyen bir deprem daha meydana geldi. Bu depremle Kilikya'nın doğusundaki Sarvandikar (Savranda) Kalesi⁷³ başta olmak üzere Ermenilere ait Balut Manastırı yıkıldı ve 8 bine yakın insan hayatını kaybetti.⁷⁴ Depremin geniş bir alanı etkilemesinden yola çıkılarak 60 bin insanın öldüğü ifade edilmektedir.⁷⁵ Ermeni Krallığı sınırları içerisinde gerçekleşen depremin teferruatına dair bilgiler bulunmamakla birlikte Çukurova bölgesindeki bu depremde Amanos Dağı civarındaki Sarvandikar Kalesi ile Humus yıkılırken kalede bulunan tüm insanlar hayatını kaybetti. Ayrıca Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarındaki Sis dolaylarında bulunan Arkakagni Manastırı'ndaki papazlar da enkaz altında kalarak öldü. Kral Hetum'un bölgesel olarak imar faaliyetleriyle uğraştığına ulaşılamamakla beraber⁷⁶ yaşanan kayıpların boyutu zikredilirken 5 kale, 12 köy ve 3 manastırın yıkıldığı bilgisi verilmektedir. Alishan, 1266'da Memlûklere bağlı ve hasarlı olmayan Hama ve diğer kalelerin 1269 depreminde tamamen harap olduğunu ifade etmektedir. Ancak Memlûk-Latin mücadeleleri ve 1271'de hâlâ Haçlı şövalyelerinin varlığı dikkate alındığında başta

⁶⁷ David Nicolle, *The Fourth Crusade 1202-04, The Betrayal of Byzantium*, Osprey Publishing Midland House, Oxford 2011, s. 43-44.

⁶⁸ Ronnie Ellenblum-Shmuel Marco-Amotz Agnon-Thomas Rockwell-Adrian Boas, "Crusader Castle Torn Apart by Earthquake at Dawn, 20 May 1202", *Gedogy*, 26/4, 1998.

⁶⁹ Dördüncü Haçlı Seferi'nin Anonim Kaynakları, *Devastatio Constantinopolitana Kroniği, Soissons Nakil Anlatısı, Gesta Episcoporum Halberstadensium'dan Seçmeler*, (Çev. Abdurrahman Onur Çalışır), Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 126-128.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fit Tarih*, C. 10, (Terc. Ahmet Ağrakça-Beşir Eryarsoy-Zülfikar Tüccar-Abdülkerim Özaydın-Yunus Apaydın-Abdullah Köşe), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 46, 67; Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 486; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 130.

⁷¹ *Hetum Vekayinamesi*, s. 10.

⁷² Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 131.

⁷³ Kök, Serya Sökmen-Yegan Kahya Sayar, "Savranda Kalesi Mimari Değerlendirmesi", *Online Journal Of Art And Desig*, 10 (3), 2022, s. 114-133.

⁷⁴ Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 589; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 136-137, 213.

⁷⁵ Ganse-Nelson, *Catolog of Significant Earthquakes...*, s. 7, 92; <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/>. *Târihu Muhtasari'd-Düvel*'de verilen bilgiye göre 1271-1272 yılında Çukurova'da büyük bir deprem oldu ve bu geniş çaptaki depremde 100 bin insan öldü (Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), TTK. Yayınları, Ankara 2011, s. 50). Ganse-Nelson ise 50 bin kişinin öldüğünü belirtmektedir (*Catolog of Significant Earthquakes...*, s. 92).

⁷⁶ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kemaloğlu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 110-111, 127. Sarvandikar Kalesi ile Kagoghine Manastırı'nın yıkıldığı ifade edilmektedir (Léonce M. Alishan, *Sissouan Ou L'Arméno-Cilicie Description Géographique et Historique*, Venise 1899, s. 8-10. Karşılaştır. İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 48-49).

Hama olmak üzere stratejik öneme sahip kalelerin daha sonra onarıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁷ Depremi meydana geldiği tarih, Ermeni-Memlûk mücadelelerinin yoğun olduğu bir dönemdi. Memlûk Sultanı Baybars ve Ermeni Kralı Hetum arasındaki mücadelede Hetum'un oğlu Leon esir alınmıştı. Bu durum, taraflar arasında sulh görüşmelerini beraberinde getirmiş ve Haziran 1268'de Leon serbest bırakılmıştı. 1268 tarihli bu anlaşmanın akabinde yaşanan deprem, Ermenilerin Memlûklere saldırılarına engel oldu. Memlûk sultanı da Moğollarla mücadeleye ağırlık verdi.⁷⁸

3. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Kıbrıs Adası'nda Meydana Gelen Depremler

Kıbrıs Adası, Orta Çağ süresince büyük tahribata ve tsunamiye sebep olan depremlere maruz kaldı. Öncelikle XI. yüzyıla değinilecek olursa 1067/1068'de meydana gelen deprem dalgası Kıbrıs'ı etkilemişti. Yaşanan tahribatın boyutları kaynaklarda nakledilmemekle birlikte şiddeti oranında tsunamiye sebep olduğu da ifade edilmektedir.⁷⁹ Kıbrıs, bu yüzyıla nispeten XII. ve XIII. yüzyıllarda depremlerden daha fazla etkilendi. XII. yüzyılın ortalarından itibaren tahribat oranı yüksek depremlere maruz kaldı. 1157'de yaşanan ve Ölü Deniz Fayı'nda gerçekleşen deprem silsilesi, Antakya'dan Trablus, Hama, Hıms, Şeyzer'e kadar alanla birlikte Kıbrıs Adası'nda da tahribata sebep oldu.⁸⁰ Sir George Hill'in verdiği bilgiye göre Baf ve Limasol liman kentlerinde yıkım yaşandı, depremin şiddetiyle Baf'ta 15'e yakın kilise yıkıldı.⁸¹ Bu dönemde Kıbrıs Adası, Bizans İmparatorluğu'na ait olup İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından Isaakios Komnenos'un idaresine bırakılmıştı. I. Haçlı Seferi sırasında ada üzerinden Latinleri destekleyen imparatorluk, 1148'de Latin tüccarlara ticarî imtiyazlar vererek Kıbrıs'a yerleşmelerini onaylamıştı. Ancak 1156 yılına gelindiğinde Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon ve Ermeni Baronu II. Toros'un Bizans imparatoruna karşı ittifakıyla düzenledikleri sefer sırasında Kıbrıs yakılıp yıkılmıştı. Kıbrıs, yaşanan saldırının akabinde 1157 depreminin etkisiyle de tamamen harap bir hâl aldı. Adanın içinde bulunduğu harap ve savunmasız durum, 1158 yılında Fatımîlerin saldırılarına zemin hazırladı.⁸² 1161'de de Kıbrıs'a yönelik saldırılar devam etti. Trablus Kontu III. Raymond (1152-1187), Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ile anlaşmazlığında Kıbrıs'a yöneldi.⁸³

Kıbrıs depremlerine hasar görmüş olsa da ticarî ve siyasî açıdan kıymetli bir konuma sahip olduğundan III. Haçlı Seferi'yle birlikte Latinlerin de dikkatini çekti. Adada bulunan Bizans valisi Isaakios Dukas Komnenos'un 1185'te bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, III. Haçlı Seferi'ne dâhil olan İngiltere Kralı Richard, 1191'de Limasol Limanı'na çıkarak ticarî açıdan bağlantıları olan adayı ele geçirdi. Kral Richard, adanın idaresini önce Templier Şövalyelerine daha sonra Guy de Lusignan'a (1191-1194) bırakarak Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın kurulmasında etkili oldu. Bundan sonraki süreçte Kıbrıs, Haçlı birlikleri tarafından askerî üs olarak kullanılmaya devam etti.⁸⁴ Bu siyasî çatışma ortamında Kıbrıs, 1170 yılı haziran ayında meydana gelen ve Suriye depremi olarak zikredilen âfetten de etkilendi. Antakya'dan Kudüs'e kadar olan alanda büyük yıkım yaşandığı kaynaklarda nakledilmektedir. Ancak Kıbrıs'ta ikamet eden bir keşişin verdiği bilgilerden hareketle depremin burada fazla can ve mal kaybına sebep olmadığı anlaşılmaktadır. Döneme ilişkin diğer çalışmalarda Kıbrıs adının doğrudan verilmemesi, hasarın az olduğu konusundaki bu görüşü destekler mahiyettedir.⁸⁵

⁷⁷ Alishan, *Sissouan Ou L'Arméno...*, s. 8-10, 217, 236, 239. Baybars'ın Akkâ, Yafa, Trablus, Hama ve diğer kalelere yönelik seferinde "halka eziyet etmemeleri, mallarından ve mülklerinden hiçbir şeyi yağmalamamaları, varlıklarından az ya da çok hiçbir şey almamaları konusunda ant içirdi" sözleri verilen bilgiyi desteklemektedir (Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye Türk Devleti Konusunda Sultânlara Armağan (1252-1312)*, (Çev. Hüseyin Polat), TTK. Yayınları, Ankara 2016, s. 52-56).

⁷⁸ Mansûri, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye...*, s. 55-56; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk-Ermeni Münasebetleri", *Gazi Akademik Bakış*, C. 8, S. 16, 2015, s. 179.

⁷⁹ Ulutaş, "The May 11 Paphos...", s. 2.

⁸⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 287. Kıbrıs'ı etkileyen depremin 1160'ta yaşandığı ifade edilmektedir (Ambraseys, "The 12th Century Seismic...", s. 750).

⁸¹ Sir George Hill, *A History Of Cyprus*, I, Cambridge University Press, London 1940, s. 311.

⁸² Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 290-292; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 120-121; Işın Demirkent, "Kıbrıs", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 372.

⁸³ Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 155-159.

⁸⁴ Ebru Altan, "Kıbrıs Haçlı Krallığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 695-696; Hill, *A History Of Cyprus*, I, s. 315-319; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK. Yayınları, Ankara 1975, s. 401.

⁸⁵ Guidoboni-Bernardini-Comastri-Boschi, "The Large Earthquake...", s. 8.

XIII. yüzyılda 20-22 Mayıs 1202 tarihinde yaşanan depremin ilk sarsıntısında Suriye'den Mısır'a kadar sahil kentlerinde yıkım yaşanırken ikinci depremden Doğu Akdeniz kıyı şeridiyle birlikte Kıbrıs da etkilendi. 7-7,5 şiddetinde olduğu ifade edilen deprem, Kıbrıs'ın liman kentlerinde tsunamiye sebep oldu.⁸⁶ Depremin Kıbrıs'ta yarattığı etkide özellikle tsunami vurgusu yapılmaktadır. Denizde yaşanan gel-git etkisiyle sular Kıbrıs'ın yarısına kadar ilerledi ve şiddetli dalgalarla limanlarda bulunan gemiler karaya vurarak parçalandı. 1202 depremi sonrasında 1203 ve 1204 yıllarında Ölü Deniz Fayı üzerinde Doğu Akdeniz sahil kentlerini etkileyen ve yıkımlara sebep olan depremler yaşanmaya devam etti. Ancak bunlar arasında özellikle 1202 yılı depremi zikredilmektedir.⁸⁷ Bu depreme maruz kaldığının ifade edilmesine karşın kaynaklarda teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Depremden on yıl sonra Kıbrıs'a giden Oldenburg, Kıbrıs Adası'ndaki Baf, Limasol ve Lefkoşa gibi kentlerin sosyo-ekonomik durumuyla güzelliğine vurgu yapmaktadır. Diğer yandan Limasol liman kentinin ise sağlam olmadığını ifade etmektedir.⁸⁸ Limasol ya da Baf'ın depremle tahrip olması, Kıbrıs'ın önemini kaybettirmemişti. Kıbrıs Haçlı Krallığı kontrolünde dinî, siyasî, askerî ve ticarî açıdan stratejik önemi daha sonraki yıllarda da devam etti. Depremin yaşandığı süreçte ve sonrasında Haçlı kontları ittifak hâlindeydi ve V. Haçlı Seferi'nin hazırlık evresinde Haçlı donanmaları Kıbrıs'ın bu limanlarını kullandı. Aynı şekilde Dimyat'a yönelik Eyyûbi-Haçlı mücadelesinde Eyyûbi Meliki Kâmil (1218-1238), Limasol Limanı'nda demirlemiş olan Haçlı donanmasına saldırdı.⁸⁹ Depreme rağmen aktif kullanımın diğer bir örneği ise ticarî faaliyetlerdi. Buna göre 1218 yılında Cenevizlilere Limasol'dan imar faaliyetlerinde bulunabilecekleri arazi bağışı yapıldı. 1232'de ise bu imtiyaz genişletildi, Baf, Limasol ve Lefkoşa'da geniş topraklar hediye edildi.⁹⁰

Doğu Akdeniz'e kıyısı olan kentlerin yanı sıra Kıbrıs'ı etkileyen başka bir deprem 1222'de yaşandı. Depremin etkisiyle özellikle Kıbrıs'ın güney kıyılarında tsunami ve büyük bir yıkım meydana geldi. Tarihi süreçte meydana gelen depremlerin en şiddetlisi olarak tarif edilen bu âfette önemli yapıların birçoğu yok oldu. Kıbrıs'ın güney ve güneybatısında etkili olan depremle Baf, Limasol ve Lefkoşa'da kaleler yıkıldı, çok fazla can kaybı yaşandı.⁹¹ 11 Mayıs 1222'de meydana gelen ve *Baf Depremi* olarak da zikredilen bu âfette bölgede aktif fayların bulunması sebebiyle Baf ve Limasol'da şiddetli bir tsunami de yaşandı. Tsunami dalgalarıyla liman kaleleri sular altında kaldı. Ayrıca deprem ve sebep olduğu tsunami, Doğu Akdeniz yönünde İskenderiye, Antalya ve İskenderun körfezlerinde de etkili oldu. Ancak tsunaminin şiddeti, uzaklıklarından kaynaklı olarak tüm bölgelerde aynı oranda olmadı, İskenderun Körfezi yönünde azalım gösterdi. Buna rağmen geniş alanda yarattığı tahribat sebebiyle depremin 7-7,5 şiddetinde olduğu ifade edilmektedir.⁹² Kıbrıs'ta en fazla etkilenen yer Baf oldu. Zira burada önce deniz çekildi akabinde ise tekrar yükselmesiyle tüm kent sular altında kaldı. Kaleler yıkılıp kent tamamen harap olurken etkili olan iki âfette insanların büyük bir kısmı öldü.⁹³ Deprem sırasında yıkılan yerler arasında Baf Limanı'nın yanı sıra Lusignan hânedânına ait Baf yakınlarındaki Saranda Kolones Kalesi (Kırk Sütun) de vardı. Kıbrıs'ta Haçlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte 1191-1204 yılları arasında inşa edilip ticarî ve askerî faaliyetlerin yapıldığı kale, tsunami ve deprem şiddetiyle yıkıldı.⁹⁴ Deprem sonrasında kalenin yeniden inşa edilmediği ve zaman

⁸⁶ Papadopoulos-Papageorgiou, "Lake Earthquakes...", s. 91; Antonopoulos, "Data from Investigation on Seismic...", s. 182-183; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 126-129, 212.

⁸⁷ Antonopoulos, "Data from Investigation on Seismic...", s. 183; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 127-130. Kıbrıs'ta yaşanan âfete değinen İbn Kesir, 1200'den itibaren yaşanan doğal afetler sebebiyle yıl içerisindeki ölüm oranını mübalağalı şekilde bir milyon olarak vermektedir (İbn Kesir, *El-Bidaye...*, C. XIII, s. 106-107; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 128-130).

⁸⁸ Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya'ya...*, s. 46-52.

⁸⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. III, s. 144-145; Altan, "Kıbrıs Haçlı Krallığı...", s. 695-697.

⁹⁰ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 403-404.

⁹¹ *Hetum Vekaynamesi*, s. 16; Elizabeth Chapin Furber, "The Kingdom of Cyprus 1191-1291", *A History of the Crusaders, The Later Crusader*, II, (Ed. Kenneth M. Setton), The University Wisconsin, London 1969, s. 609-610; Antonopoulos, "Data from Investigation on Seismic...", s. 183; Ulutaş, "The May 11 Paphos...", s. 3, 7.

⁹² Kıbrıs adasındaki tsunami şiddetli olmakla birlikte Antalya, Anamur, İskenderun ve Suriye'ye 30 dakika sonra ulaştı (Ulutaş, "The May 11 Paphos...", s. 2-4, 7, 11). Depremin şiddeti konusunda karşılaştırınız. Yolsal, *Girit-Kıbrıs Yayıları...*, s. 5, 290-293.

⁹³ Antonopoulos, "Data from Investigation on Seismic...", s. 184.

⁹⁴ Annemarie Weyl Carr, "Dumbarton Oaks and the Legacy Byzantine Cyprus", *Near Eastern Archaeology*, 1/2, 2008, s. 96; Michalis Olympios, "Rummaging Through Ruins: Architecture in Limassol in the Lusignan and Venetian Periods", *Lemessos: A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, (Ed. Angel Nicolaou Konnari-Chris Schabel), Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2015, s. 374; Gülnur Uçar, *The Crusader Castles Of Cyprus And Their Place*

içerisinde önemini yitirdiği ifade edildiği gibi arkeolojik buluntulardan yola çıkılarak kısmen yaşanır durumda olduğu da zikredilmektedir. Bu durum, arkeolojik kazılarda elde edilen ve XIII.-XIV. yüzyıla tarihlendirilen eşyalarla desteklenmektedir.⁹⁵ Ancak birçok mücadelenin yaşandığı ve 1202 sonrasında kullanılmaya devam edilen Baf Limanı ve Saranda Kalesi, 1222 depreminin akabinde yaşanan tahribat ölçüsünde demografik ve ekonomik açıdan gerileme yaşadı.⁹⁶ Depremde zarar gören yerler arasında Limasol yakınlarındaki Kolossi Kalesi de yer almaktaydı. III. Haçlı Seferi'nden itibaren aktif olarak kullanılan bu yapılar, yaşanan depremlerde harap olsa dahi tamamen terk edilmeyerek ticarî, dinî, idarî ve siyasî olarak işlevini korudu.⁹⁷

Baf ve Limasol limanları, Kıbrıs için önem taşıyan yerler arasındaydı ve liman vasıtasıyla Kıbrıs'tan elde edilen tarım ürünlerinin, madenlerinin ve ormanlarından elde edilen kerestenin ticareti yapılmaktaydı.⁹⁸ Süreçte meydana gelen depremler, limanın yıkılmasına ve eski önemini yitirmesine sebep oldu. Deprem ve tsunamiyle sular altında kalan Baf Limanı kullanılamaz hâle geldi. Ancak bu ve diğer liman kentleri, muhtelif zamanlarda depremlerden zarar görmüşse de Haçlı seferlerinde önemini muhafaza etti. Haçlı seferleri sırasında hem dinî hem de askerî gayelerle Hristiyanların uğrak yerleri arasında oldu.⁹⁹ İhtiyaç anında kullanıldığı ise, “Baf artık bir şehir değil, harabelerin üzerinde kurulmuş sefil bir köy. Bu yüzden limanı da terk edilmiş, bizim başımıza geldiğinde ancak zor durumda kalanlar limana girmek zorunda kalıyorlardı” sözüyle nakledilmektedir.¹⁰⁰ 1222 sonrasında Latinlerin Baf'ı kısmen, Limasol'u ise aktif olarak kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Daha önce de zikredildiği gibi Cenevizli tüccarlara Limasol'da 1218 ve 1232'de imtiyazlar verildi. 1248/1249'da Eyyûbi-Haçlı mücadelesinde Fransa Kralı Louise'e ait Haçlı donanması, Limasol önlerinde Kıbrıs Kralı Henry tarafından karşılandı ve ordu burada hazırlandı.¹⁰¹ Aynı şekilde 1248 yılında İstanbul Latin Krallığı'ndan II. Baldwin'in eşi kraliçe Mary, Kıbrıs seyahatinde ilk olarak Baf'a hareket etti. Ancak hava şartlarının olumsuzluğu sebebiyle Limasol'a yönelerek burada törenle karşılandı.¹⁰²

Çukurova'da bulunan Sis şehrinden Humus'a kadar olan alanda tahribat yaratan 1268 depreminde Kıbrıs da etkilendi. Burada yıkılan yapılar arasında Lefkoşa'da Lusignan hânedânı döneminde inşa edilmiş olan (1208) Sophia Katedrali¹⁰³ ve Baf kentinde bulunan Saranda Kalesi de yer almaktaydı. Daha önce zikredildiği üzere 1222 depreminden etkilenen ve harap olan kale, sonrasında kısmen yaşanabilir bir yer hâline getirilmişti. 1268 depremi sonrasında da Memlûk-Haçlı mücadelelerinde kalenin adının zikredilmesi, onararak kullanıma açıldığını göstermektedir.¹⁰⁴ Zira doğrudan Baf adı verilmemekle birlikte 1270-1271 yılları, Memlûklerin Baybars liderliğinde Limasol üzerinden Kıbrıs'a sefer düzenlediği bir dönemdi. Memlûk donanması, Limasol'a yaklaşmışsa da burada bulunan Latin donanmasının etkisiyle başarısız olarak geri döndü.¹⁰⁵

4. Depremlere Dinî Açısından Yaklaşım

Depremler çok yönlü etkileri olan doğal hadiselerdir. Meydana geldiği coğrafyada yapısal tahribatın yanı sıra şiddeti oranında insanlar üzerinde de fiziksel ve psikolojik etki yaratır. Depremi

Within The Crusading History, A Thesis Submitted to The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara 2004, s. 83.

⁹⁵ Kaleye dair değerlendirmeler konusunda bkz. Guy D. R. Sanders, “William Of Moerbeke's Church at Merbaka the Use of Ancient Spolia to Make Personal and Political Statements”, *Hesperia: The Journal of The American School of Classical Studies at Athens*, 84/3, 2015, s. 590-592; John Rosser, “Excavations at Saranda Kolones, Paphos, Cyprus, 1981-1983”, *Dumbarton Oaks Papers*, 39, 1985, s. 82, 85, 89; Uçar, *The Crusader Castles...*, s. 83.

⁹⁶ James Petre, *Crusader Castles of Cyprus The Fortifications of Cyprus Under The Lusignan: 1191-1489*, Thesis Submitted For The Degree of Doctor of Philosophy School of History and Archeology, University of Cardiff, 2010, s. 363-370.

⁹⁷ Hill, *A History Of Cyprus*, s. 317-319. Burası, askerî üst mahiyetinde olup 1210'da Hospitalier ve Templier Şövalyelerinin kontrolüne bırakılmış olan kaleydi (Uçar, *The Crusader Castles...*, s. 80-81).

⁹⁸ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 405; Şerafeddin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, TTK. Yayınları, Ankara 2020, s. 135-136.

⁹⁹ Wilfried Buch, “14. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri”, (Çev. Yüksel Baypınar), *Belleten*, C. XLVI, S. 183, 1982.

¹⁰⁰ Banu Ünal, *Orta Çağ'da Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2017, s.48, 50, 60-61.

¹⁰¹ Altan, “Kıbrıs Haçlı Krallığı...”, s. 697-698; Furber, “The Kingdom of Cyprus...”, s. 610, 612, 615, 623.

¹⁰² Jean de Joinville, *Bir Haçlı'nın Hatıraları*, (Çev. Cüneyt Kanat), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 99, 102.

¹⁰³ Ebru Karakaya, “Kıbrıs”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 382-383.

¹⁰⁴ Sanders, “William of Moerbeke's Church...”, s. 591-592.

¹⁰⁵ Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye...*, s. 63.

yaşayan insanlar, korku ve panik duygusuyla canlarının emniyeti için tedbirler almaya çalıştığı gibi içinde buldukları durumla baş edebilmek için maneviyata yönelir. Depremi dinî boyutu da burada ortaya çıkar. İnsanlar yaşanan âfeti dinî çerçevede Allah'ın bir cezası olarak değerlendirdikleri gibi yaşadıkları korkuyla başa çıkabilmek için inanç ve teslimiyet duygusuyla dine sığınır. Bu durum, geçmişten günümüze geçerliliğini muhafaza etmektedir.¹⁰⁶ Orta Çağ'da da depremler, meydana geldiği coğrafyada Müslüman ve gayrimüslimler tarafından farklı şekillerde yorumlandı. Doğal bir olgu olan depremler, toplumlarda farklı bakış açılarıyla da olsa ilahî kudrete dayandırıldı. Bizanslı tarihçiler, depremi bilimsel ve dinsel bakış açısıyla ele alıp değerlendirirken Ermeni, Süryani ve Müslüman müellifler genellikle dinî çerçevede izah etmekteydi. Âfetin boyutları kıyamet, gazap ya da ceza ile izah edildiği gibi yıkımın boyutunun vurgulanması için kale surlarının yanı sıra kilise ve cami gibi dinî yapıların yıkımına da değinilmekteydi. Bununla birlikte toplumdaki ahlakî bozulma, Ortodoks, Katolik ve Gregoryen Hristiyanlar arasındaki mezhep çatışmaları ve Müslümanlarla yaşanan mücadeleler de depremlerin ilahî sebepleri olarak görülmekteydi.¹⁰⁷ XII. yüzyıl öncesinde de depremlere bu yönde yaklaşılmıştı. 1053 yılında Antakya ve civarında 10 bin insanın ölümüne sebep olan deprem bu yaklaşımın örneklerindendi. Dönem itibarıyla yaşanan doğal âfetler, Allah'ın gazabına bağlanarak izah edilmektedir ki bu deprem de toplumsal bozulma ve mezhep çatışmalarıyla ilişkilendirilmişti. Özellikle Ermeni ve Süryani müellifler, Bizans İmparatorluğu'nun Süryanilere baskı uygulayarak mezhep değişikliğine zorlamasının ve Antakya'da İncil'i yakmalarının etkili olduğunu bu sebeple de Allah'ın kendilerini cezalandırmasına neden olduklarını iddia etmektedirler. Onların böyle bir kanaate varmasında ise İncil'i yakanların St. Bedros/Petrus (St. Pierre) Kilisesi'ne girmelerinden sonra depremin yaşanması ve Ermenilerle Süryanilerin haricindeki insanların enkaz altında kalarak ölmeleri etkiliydi. Bu depremin yarattığı korkuyla ilahî güce sığınan insanlar, açık alanda toplanmak için hareket ettikleri sırada yüksek sesle de dua etmekteydi.¹⁰⁸

Benzer yaklaşım XII. ve XIII. yüzyıllarda da devam etti. Bu yaklaşıma dair birkaç deprem üzerinden örnek verilebilir. XII. yüzyılda dinî yönden değerlendirilerek nakledilen ilk deprem 1114 yılında gerçekleşti. *Simbat Vekayinamesi*'nde haç yortusunun yapıldığı gün Hristiyanlara ait kentlerde Allah'ın hiddetinden deprem olduğu ifade edilirken¹⁰⁹ Ermeni müellif Urfalı Mateos da depremin gerekçesini ilahî kudrete dayandırarak etkilerine değinmektedir. Halkın, Allah'ın yolundan ve adaletten ayrılması sebebiyle gazaba uğradığını, bu sebeple de haç yortusunda depremin meydana geldiğini bildirmektedir. Ona göre depremin şiddetiyle ovalar ve dağlar yarıldı, birçok insan hayatını kaybetti. Gece insanlar uykudayken meydana gelen ve kıyamet gününe benzetilen depremde Maraş'tan Çukurova'ya kadar olan alanda sadece Franklara (Latin) ait çok sayıda ev ve manastır da yıkıldı. Mezhep farklılığından kaynaklı yaşanan anlaşmazlık burada da kendisini gösterdi. Zira müellif Müslüman ve gayrimüslim unsurları tenzih ederek sadece Frank vurgusu yapmaktadır.¹¹⁰ Bununla birlikte oluşan dinî etki, Hristiyanların yeni kararlar almasına zemin hazırladı. İlk olarak depremin akabinde Antakya Patriği Bernard, daha önce olduğu gibi vaazlarla dinî telkinlerde bulundu ve Antakya halkını günahlarının kefareti olarak üç gün oruç tutmaya çağırdı.¹¹¹ 1115'ten 1120 yılına gelindiğinde ise böyle büyük bir

¹⁰⁶ Naci Kula, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2002; Fikret Karaman, "Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci", *Diyanet İlim Dergisi*, S. 56, 2020.

¹⁰⁷ Subaşı, "XI. Yüzyılda Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler...", s. 508- 511.

¹⁰⁸ *Urfalı Mateos Vekayi-namesi...*, s. 98-99; Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 92. *Simbat Vekayinamesi*'nde, patrik ve diğer din adamlarının St. Bedros Kilisesi'ne girdikten sonra sarsıntı yaşandığı, kilisenin üzerine gökten bir taş düşmesiyle kilisenin tamamen yandığı ve depremde bin kişiyle patriğin de öldüğü bildirilmektedir (*Simbat Vekayinamesi...*, s. 34-35).

¹⁰⁹ *Simbat Vekayinamesi...*, s. 38.

¹¹⁰ *Urfalı Mateos Vekayi-namesi...*, s. 254-256. Adıyaman ve Maraş'a kadar alanda binlerce insan hayatını kaybetti. Maraş'ta ölenler arasında şehrin piskoposu ile idarecisi Salernolu Richard da bulunmaktaydı (*I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, s. 26-27; "The First and Second Crusades From an Anonymous Syriac Chronicle", (Trans. A.S. Tritton-H. A. R. Gibb), *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, 1933, s. 87-88; Asbridge, *Principality Of Antioch...*, s. 162, 176).

¹¹¹ Vaaz verilmesi konusunda Antakya Patriği Bernard'ın dışında Urfa Başpiskoposu Benedic'in de adı zikredilmektedir (Asbridge, *Principality Of Antioch...*, s. 201; Ambraseys, "The 12th Century Seismic...", s. 741). Bernard de Valence, 1100 yılında Antakya Latin Patriği tayin edilmişti ve diğer Latin piskoposları ona bağlanmıştı (Asbridge, *Principality Of Antioch...*, s. 198; Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 26). Patrik Bernard, Antakya Kontluğunun sadece dinî konularında değil aynı zamanda idarî ve siyasi hadiselerinde de etkin konumdaydı. 1118'de Antakya'da bulunan Süryani Kilisesi Patriği Athanasios ve Urfa Metropoliti Bar Sabunî arasındaki kutsal kitap sebebi anlaşmazlığa müdahil oldu. Patrik Athanasios'un, Metropolit Bar Sabunî'yi ayın yapmaktan menetmesi üzerine Bar Sabunî Latin Patriği Bernard'dan yardım istedi. Patrik Bernard, görüşmek üzere çağırıldığı Athanasios'u suçlu buldu ve itiraz etmesi üzerine de kırbaçlattı. Patrik Athanasios'un yaşananları Antakya kontu Roger'e bildirmesiyle, Kont kendisini ilgilendirmeyen konuya dâhil olduğu için Latin Patriği Bernard'ı uyardı

deprem felaketinin ardından kıtlık, kuraklık ve çekirge istilası gibi âfetlerle birlikte Kudüs Haçlı Krallığı'nın siyasî ve askerî zorluklar yaşaması din adamlarını tekrar harekete geçirdi. İnsanları günahlarından arınarak Allah'a yakınlaştırmak ve bağlılıklarını artırmak düşüncesiyle Nablus'ta bir konsey toplandı ve 25 maddelik bir kanun metni hazırlandı.¹¹²

1156 yılından itibaren belirli aralıklarla yaşanan deprem ve artçıları sırasında da Allah'a sığınılması söz konusuydu. Nuh Arslantaş, 1156 yılının Temmuz ayında meydana gelen depremi naklinde *Ebû Şâme* ve *İbnü'l Kalânîsî* gibi Müslüman müelliflerin görüşlerine yer vermektedir. Buna göre Şam'ın depremden en az zarar gören yer olduğunu, "... Allah Dimaşk ve çevresinden bu depremi uzak tuttu" sözleriyle nakletmektedir. Aynı şekilde 1157/1158 depremlerinde panik hâlindeki insanların canlarının emniyeti için tedbirler almalarının yanı sıra Allah'a sığındıkları ve bağışlanmak için yüksek sesle dua ettikleri ifade edilmektedir.¹¹³ Urfalı Mateos da Halep civarında meydana gelen depremle Müslümanların şehirlerinin tamamen yıkıldığını, Hristiyanları ise Allah'ın koruduğunu ifade etmektedir.¹¹⁴

1170 depremi de ağırlıklı olarak ilahî yönden değerlendirilen âfetlerden biriydi. Hristiyanlar, ilk olarak depremin boyutunu ilahî kudretle izah ettiler. Bu doğrultuda mezhep farklılıklarına değinerek Antakya'daki Latin ve Rumlara ait kiliselerin birçoğunun çöktüğünü, St. Petrus Kilisesi'nin ise Ortodoksların ayini sırasında başlarına yıkıldığını söylediler. Rum ve Latinlere ait kiliselerin yıkılmış olmasına rağmen Latinler, Bizans'ın Ortodoks Patriği Athanasios ile din adamlarının Antakya St. Petrus Kilisesi'nde ayin yaptığı sırada meydana gelen ve kilisenin yıkılmasına sebep olan depremi, Allah'ın gazabı olarak değerlendirdiler.¹¹⁵ Depremi şiddeti; yeryüzünün denizde bir sandalmış gibi sallandığı ve kıyametin koştığı şeklinde tasvir edilmekteydi. Ayrıca yaşanan depremin hiç bitmeyeceği düşüncesinin insanlarda hâsıl olduğu bildirilmekteydi. Din merkezli tasvirlerin yanı sıra Antakya'nın surları ile Hristiyanlar için önem taşıyan kiliselerin yıkıldığı böyle bir felaketin çok yönlü etkileri oldu. Antakya Haçlı Kontu III. Bohemund, Müslümanlarla mücadele süreci olması sebebiyle imar faaliyetleri için emir vermekle beraber saçlarını kestirip harar giyerek yas tuttu ve Latin Patriği'nden af diledi.¹¹⁶ Bohemund'un patrikten af dileme hadisesi dinî ve siyasî gerekçelere dayanmaktaydı. Antakya kontu III. Bohemund'un kız kardeşinin Bizans İmparatoru Manuel ile evliliği taraflar arasında yakınlık meydana getirmişti. Deprem öncesinde Nüreddin Mahmud ile siyasî ve askerî mücadeleleri için İmparator Manuel'den yardım alma arzusuyla İstanbul'a giden III. Bohemund, bu ziyaretine amacına ulaştığı gibi dönüşte Ortodoks Patriği II. Athanasios'u Antakya'ya getirmişti (1165). Antakya Haçlı kontunun bu tutumu ve tüm piskoposların Bizans Ortodoks Kilisesi lehine değiştirilmesi, Latin Patriği Aimery'de kırgınlığa sebep olmuştu. Aimery, yaşanan anlaşmazlık üzerine patriklik makamından ayrılarak Kusayr Kalesi'ne çekilmişti. Yaşanan çekişmenin yanı sıra deprem hadisesinin dinî mahiyette izah edilmesiyle III. Bohemund, Bizans Patriği Athanasios'un depremde ölmesi üzerine henüz enkaz kaldırılmadan Latin Katolik Patriği Aimery'i patriklik makamına davet etti. Bu vesileyle Latin dünyasının desteğini arzuladığı gibi Bizans İmparatorluğu ve Ortodoks mezhebinin kontrol üzerindeki hâkimiyetini engellemiş oldu. II. Athanasios'un, Ortodoks mezhebi dışındakilere oldukça sert muamele etmesi Ermeni, Süryani ve Katoliklerde memnuniyetsizlik yaratmıştı. Depremle hayatını kaybetmiş olması da halka ve Antakya kontuna beklenen fırsatı vermiş oldu.¹¹⁷ 1170 depreminin Halep'teki etkisine dair de bilgilere ulaşılmaktadır. Süryani Mihail, depremin etkisiyle siyah suyla dolan ve sayısız insanın boğularak öldüğü Halep'te yaşanan yıkımı naklederken Müslümanların kontrolünde olan bu yerleşim yerindeki yıkım ve insanların ölümünden memnuniyet duymakta, Tanrı'nın öldürülen Hristiyanların intikamını aldığını ifade etmektedir.¹¹⁸

ve Süryani Patrik Athanasios'u Mar Barsuma Manastırı'na gönderdi. Patrik Athanasios'un Urfa Metropolit Bar Sabuni'yi aforoz ettiği bu hadisede ortaya çıkan Bernard ve Athanasios anlaşmazlığı öldükleri zamana kadar devam etti (Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 31-32, 112, 128).

¹¹² Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği..., s. 201.

¹¹³ Arslantaş, *İslâm Tarihinde Depremler...*, s. 113, 115-116.

¹¹⁴ Urfalı Mateos *Vekayi-namesi...*, s. 316.

¹¹⁵ Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 409-410; Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 325; Emanuela Guidoboni-Filippo Bernardini-Alberto Comastri-Enzo Boschi, "The Large Earthquake on 29 June 1170 (Syria, Lebanon and Central Southern Turkey)", *Journal Of Geophysical Research*, 109, 2004, s. 11-13.

¹¹⁶ *Süryani Mihail Vakainamesi*, s. 212-214.

¹¹⁷ *Süryani Mihail Vakainamesi*, s. 199-200; Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. II, s. 112, 310, 325.

¹¹⁸ *Süryani Mihail Vakainamesi*, s. 212, 214.

XIII. yüzyılda meydana gelen depremlerden 1222 tarihli olanı Kıbrıs'ın Baf kenti merkezliydi. Bu sebeple de Baf depremi olarak zikredilmekteydi. Bu deprem, şehirde bulunan tarikat mensuplarının tutumlarında belirleyici olduğundan dinî açıdan etkiliydi. Deprem sırasında Baf'ta bulunan kilisenin yıkılmasıyla ayin yapan piskopos ve yanında bulunanlar öldü. Bu sebeple Fransisken Tarikatı mensupları, Baf Kilisesi'ni terk etmek zorunda kaldı.¹¹⁹

SONUÇ

Doğal bir âfet olan deprem, muhtelif zamanlarda ve fay hatlarının etkilediği coğrafyalarda meydana gelebilmektedir. Depremlerin meydana geldiği yerler arasında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs da yer almaktadır. Milattan önce başlayan ve sonrasında devam eden depremlerden Kıbrıs Adası'nın güneybatısındaki Baf ve Limasol limanları büyük ölçüde etkilenmiş ve buralarda birçok yıkım yaşanmıştır. Diğer yandan Doğu Akdeniz'deki yerleşim yerleri olan Mısır, Filistin, Suriye, Antakya ve Çukurova kıyıları da yıkımlardan çok yönlü olarak etkilenmiştir.

İncelenen dönemde meydana gelen depremlerden Ermeni, Süryani ve Arap kaynaklarında bahsedilmektedir. Kimi zaman abartılı ifadelerle nakledildikleri akla gelse de arkeolojik çalışmalar bu tarihi kayıtları büyük oranda desteklemektedir. Nakillerden anlaşıldığı üzere genellikle sabaha karşı ya da gece meydana gelen depremler, coğrafya fark etmeksizin kent ve köylerde büyük yıkımlara ve can kayıplarına sebep oldu. Yerleşim yerlerinin tamamen harap olmasında ve can kayıplarının artmasında depremlerin gece meydana gelmesi ve büyük ölçekli olması önemli bir faktördü. Ayrıca depremlerin akabinde yaşanan ikincil âfetlerden tsunami ve seller de söz konusu kayıplarda önemli bir paya sahipti. Depremlerin sonuçları ise çok yönlü olarak ortaya çıktı. Can kayıpları ve yıkımlar ile yaşanan tahribatı gidermek için yürütülen onarım faaliyetleri depremlerin maddî sonuçlarını teşkil ederken, sebebinin Allah'ın gazabıyla ifade edilmesi yaşanan âfetlerin manevî sonuçları olarak görülebilir. Zira Süryani ve Ermeni müelliflerin nakillerine göre depremler, Allah'ın gazabına ve insanların günahkârlıklarına bağlandı. Bu sebeple de depremler dinî olarak değerlendirildiğinden toplanan konsillerde yeni kanunnameler hazırlandı ve böylece insanlar yaratıcıya yakınlaştırılmaya çalışıldı. Buradan hareketle depremlere karşı dinî yaklaşımın çoğu zaman var olduğu anlaşılmaktadır.

Depremlere karşı halkın ve devlet adamlarının da tutumları dikkat çekicidir. Meydana gelen depremlerde canlarını kurtaran insanlar, yaşanabilecek yeni bir sarsıntı ve yıkımdan korunmak için şehirlerden uzaklaşmayı tercih etti. Zira depremin akabinde bazıları şehirleri tamamen terk ederken bir kısmı ise uzun süre evlere girmeyip çadırlarda yaşadı. Liderler ise hâkim oldukları toprakların hem siyasi ve askerî hem de sosyal açıdan emniyetini sağlamak için girişimlerde bulundular. Halkın terk ettiği kentlerin tekrar yaşanabilir hâle gelebilmesi için imar faaliyetlerine hız verdiler ve yıkılan kalelerin derhal onarılmasını sağladılar. Ayrıca yaşanan depremler, zaman içinde yapı tekniğini de etkiledi. Yapılan düzenleme ve değişiklikler, hem şehirlerin ticarî olarak varlığının devam ettirilmesi kaygısıyla hem de buna bağlı olarak devletlerin varlığıyla ilişkiliydi. Bu kapsamda yapılan vergi düzenlemeleriyle şehirlerin onarılmasına çalışılırken toplumsal birliğin ve nüfus yapısının korunmasının amaçlandığı da görülmektedir.

XII. ve XIII. yüzyıllarda Haçlı seferlerinin yaşanması ve Müslüman-Hristiyan mücadelelerinin varlığı dikkate alındığında âfetler sonucunda hızlı toparlanmanın bu yönüyle de gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır. Zira depremler, dönemin liderleri ve devlet adamları arasında bazen çatışmaları durdururken bazen de tam aksine şehirlerin kolay bir şekilde ele geçirilmesi açısından fırsata dönüştürülmüştür. Yıkılan kale ve kentlerin sonraki süreçte birçok devlet ya da hânedâna ev sahipliği yapması da depremlerin yaralarının bir şekilde sarıldığını ve yaşamın devam ettiği düşüncesinin insanoğlunda her dönem var olduğunu göstermektedir. Buna karşın sonraki süreçte oluşabilecek risk faktörünün azaltılması açısından yıkılan şehirlerin ya da yerleşim yerlerinin taşınmasının tercih edilmesi gerekirken çoğu zaman böyle bir girişimde bulunulmadığı da anlaşılmaktadır. Bu yönüyle de hasarlı yer ve mekânların onarılması, bir taraftan yaşanan âfetlerden ders alınmadığını gösterirken diğer taraftan da mevcut sosyo-ekonomik düzen ve kültürün yerinde her daim yaşatılması isteğinden kaynaklandığına işaret etmektedir.

¹¹⁹ Antonopoulos, "Data from Investigation on Seismic...", s. 184.

Yayın Tarihi	26 Haziran 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-Turnitin
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 June 2023
Reviewers	Single Anonymized - An Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

KAYNAKÇA

- Akkuş Yiğit, Fatma, “Memlûk-Ermeni Münasebetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 8, S. 16, 2015, ss. 171-206.
- Aktaş, Yasemin, “Erzincan’da Meydana Gelen Depremler (XI-XV. Yüzyıllar)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 68, 2020, ss. 399-419.
- Alishan, Léonce M., *Sissouan Ou L’Arméno-Cilicie Description Géographique et Historique*, Venise 1899.
- Altan, Ebru, “1150-1250 Yılları Arasında Anadolu’da Doğal Afetler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Depremler Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler*, İstanbul 2002, ss. 41-49.
- _____, “Kıbrıs Haçlı Krallığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 695-700.
- _____, “Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu”, *Bellekten*, C. 66, S. 245, 2002, ss. 87-94.

- Ambraseys, Nicholas N., “The 12th Century Seismic Paroxysm in the Middle East: A Historical Perspective”, *Annals of Geophysics*, 47/2-3, 2004, ss. 733-758.
- Antonopoulos, J., “Data from Investigation on Seismic Sea Waves Events in the Eastern Mediterranean from 1000 to 1500 A.D.”, *Annali di Geofisica*, 33/1, 1980, ss. 179-199.
- Arik, Feda Şamil, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Meydana Gelen Depremler”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, S. 27, 1992, ss. 13-32.
- Arslantaş, Nuh, “Zelzele”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 227-231.
- _____, *İslâm Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri İlk On Asırda (H.I/X-M.VII-XVI) Arapça Kaynaklar Bağlamında Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Asbridge, Thomas, *The Creation Of The Principality Of Antioch 1098-1130*, The Boydell Press, Woodbridge 2000.
- Atabey, Eşref, *Deprem*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000.
- Azîmî Tarihi (Selçuklular ile İlgili Bölümler 430-538)*, (Çev. Ali Sevim), TTK. Yayınları, Ankara 1988.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK. Kütüphanesi, İstanbul 1946.
- Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye Türk Devleti Konusunda Sultânlara Armağan (1252-1312)*, (Çev. Hüseyin Polat), TTK. Yayınları, Ankara 2016.
- Bezer, Gülay Ögün, “Şeyzer”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 106-107.
- Buch, Wilfried, “14. Yüzyılda Kudüs’e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri”, (Çev. Yüksel Baypınar), *Belleten*, C. XLVI, S. 183, 1982, ss. 509-534.
- Casta, Stephen, *Natural Disaster and the Crusades: Framing Earthquakes in Historical Narratives, 1095-1170*, A Thesis Presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Master of Arts in History, Canada 2017.
- Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları*, (Çev. Muharrem Kesik), Selenge Yayınları, İstanbul 2023.
- Çetin, Altan, “Ortaçağ’da Doğu Akdeniz’de Türkler”, TASAM. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/69014/orta_cagda_dogu_akdenizde_turkler Erişim Tarihi: 22.05.2023.
- Dadoyan, Seta b., *The Armenians in the Mediaval İslâmic World*, 2, London 2013.
- Demirkent, Işın, “Kıbrıs”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, ss. 371-373.
- _____, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Dördüncü Haçlı Seferi'nin Anonim Kaynakları, Devastatio Constantinopolitana Kroniği, Soissons Nakil Anlatısı, Gesta Episcoporum Halberstadensum'dan Seçmeler*, (Çev. Abdurrahman Onur Çalışır), Selenge Yayınları, İstanbul 2022.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), TTK. Yayınları, Ankara 2011.

- El-İdrisî, *Kadim Dünya Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.
- Ellenblum, Ronnie-Shmuel Marco-Amotz Agnon-Thomas Rockwell-Adrian Boas, “Crusader Castle Torn Apart by Earthquake at Dawn, 20 May 1202”, *Gedogy*, 26/4, 1998, ss. 303-306.
- Erdoğan, Haluk, “Kıbrıs’ın Sismotektoniği ve Deprem Tehlikesi”, *1. Uluslararası Doğal Afetler ve Olağanüstü Durumlarda Ulusal ve Uluslararası Koordinasyon İşbirliği ve İnsani Yardım Konferansı, Girne 17-18 Nisan 2007, Bildiriler*, Lefkoşa 2007, ss. 23-31.
- Fulcheri Carnotensis, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, (Trans. Herausgegeben von. Heinrich Hagemeyer), Carl Winters Universitats, Heidelberg 1913.
- Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Furber, Elizabeth Chapin, “The Kingdom of Cyprus 1191-1291”, *A History of the Crusaders, The Later Crusader*, II, (Ed. Kenneth M. Setton), The University Wisconsin, London 1969, ss. 599-624.
- Galstyan, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kemaloğlu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- Ganse, Robert A.-John B. Nelson, *Catolog of Significant Earthquakes 2000 B.C.-1979 Including Quantitative Casualities and Damage*, World Data Center, Washington 1981.
- Gorigos Senyörü *Hetum Vekayinamesi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK. Kütüphanesi, İstanbul 1946.
- Gregory Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, (İng. Çev. E. A. Wallis Budge, Türkçe Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK. Yayınları, Ankara 1999.
- Guidoboni, Emanuela-Filippo Bernardini-Alberto Comastri-Enzo Boschi, “The Large Earthquake on 29 June 1170 (Syria, Lebanon and Central Southern Turkey)”, *Journal Of Geophysical Research*, 109, 2004, ss. 1-21.
- Guidoboni, Emanuel-F. Bernardini-A. Comastri, “The 1138-1139 and 1156-1159 Destructive Seismic Crises in Syria, South-Eastern Turkey and Northern Lebanon”, *Journal of Seismolog*, 8, 2004, ss. 105-127.
- Heyd, W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK. Yayınları, Ankara 1975.
- Hill, Sir George, *A History Of Cyprus*, I, Cambridge University Press, London 1940.
- I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, (İng. Çev. A. S. Tritton, Türkçe Çev. Vedii İlmen), Yaba Yayınları, İstanbul 2005.
- “The First and Second Crusades From an Anonymous Syriac Chronicle”, (Trans. A.S. Tritton-H. A. R. Gibb), *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, 1933, ss. 69-101.
- İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, (Çev. Onur Özatağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- İbn Kesîr, *El-Bidaye ve 'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, C. XII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, (Çev. İsmail Güler), Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*, C. 8, 9, 10, (Terc. Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy-Zülfikar Tüccar-Abdülkerim Özaydın-Yunus Apaydın-Abdullah Köşe), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, (Çev. Cüneyt Kanat), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- Karaca, Sevtap Gölgesiz, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi 1099-1187*, TTK. Yayınları, Ankara 2022.
- Karakaya, Ebru, "Kıbrıs", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 382-392.
- Karaman, Fikret, "Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci", *Diyanet İlim Dergisi*, S. 56, 2020, ss. 903-936.
- Kaya, Selim-Rahime Kızıllı, "Antakya'da Ortaçağ'da Meydana Gelen Doğal Âfet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 12, 2009, ss. 403-418.
- Kesik, Muharrem, "Maraş Depremi (1114)", *Tarih Dergisi*, S. 42, 2005, ss. 43-46.
- _____, "XII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Âfetler ve Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler*, İstanbul 2002, ss. 29-40.
- Kula, Naci, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2002, ss. 234-255.
- Küçüksipahioğlu, Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev. A. Naci Tokmak), Demavend Yayınları, İstanbul 2020.
- Nicolle, David, *The Fourth Crusade 1202-04, The Betrayal of Byzantium*, Osprey Publishing Midland House, Oxford 2011.
- Olympios, Michalis, "Rummaging Through Ruins: Architecture in Limassol in the Lusignan and Venetian Periods", *Lemessos: A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, (Ed. Angel Nicolaou Konnari-Chris Schabel), Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2015, ss. 362-501.
- Papadopoulos, Gerassimos A.-Antonia Papageorgiou, "Lake Earthquakes and Tsunamis in the Mediterranean and its Connected Seas", *Marine Geology*, 354, 2014, ss. 81-109.
- Petre, James, *Crusader Castles of Cyprus The Fortifications of Cyprus Under The Lusignan: 1191-1489*, Thesis Submitted For The Degree of Doctor of Philosophy School of History and Archeology, University of Cardiff, 2010.
- Rosser, John, "Excavations at Saranda Kolones, Paphos, Cyprus, 1981-1983", *Dumbarton Oaks Papers*, 39, 1985, ss. 81-97.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, (Çev. Fikret Işıltan), TTK. Yayınları, Ankara 2008.
- Sanders, Guy D. R., "William Of Moerbeke's Church at Merbaka the Use of Ancient Spolia to Make Personal and Political Statements", *Hesperia: The Journal of The American School of Classical Studies at Athens*, 84/3, 2015, ss. 583-626.

- Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtüz 'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân*, (Terc. Ali Sevim), TTK. Yayınları, Ankara 2011.
- Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIII-XIV*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
- Subaşı, Ömer, "XI. Yüzyılda Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 54, 2015, ss. 505-535.
- Sür, Özdoğan, "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Dergisi*, S. 2, 1993, ss. 53-68.
- Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi II. Kısım (1042-1195)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK. Kütüphanesi, İstanbul 1944.
- Şeşen, Ramazan, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devleti*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mes'aliku'l Ebsâr*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil el-Makdisî Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, C. I, Mısır/Kahire 1287.
- Turan, Abdulkadir, "Nüreddin Mahmud Zengî'nin Faaliyetlerinin Şekillenmesinde Depremlerin Etkisi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. III, S. 6, 2017, ss. 1-34.
- _____, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2018.
- Turan, Şerafeddin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, TTK. Yayınları, Ankara 2020.
- Uçar, Gülnur, *The Crusader Castles Of Cyprus And Their Place Within The Crusading History*, A Thesis Submitted to The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara 2004.
- Ulutaş, Ergin, "The May 11 Paphos, Cyprus, Earthquake: Implications for Stress Regime and Tsunami Modelling for the Eastern Mediterranean Shorelines", *Arabian Journal of Geosciences*, 13, 2020, ss. 1-13.
- Unat, Yavuz, "Zelzele", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 231-233.
- Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan, Not. Edouard Dulaurer-Halil Yınanç), TTK. Yayınları, Ankara 2000.
- Ünal, Banu, *Orta Çağ'da Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2017.
- Weyl Carr, Annemarie, "Dumbarton Oaks and the Legacy Byzantine Cyprus", *Near Eastern Archaeology*, 1/2, 2008, ss. 95-103.
- Wilbrand von Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat*, (Çev. Mehmet Ersan), İrfan Eğitim ve Kültür Merkezi Yayınları, İzmir 2000.

Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143), (Çev. Ergin Ayan), Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018.

Yiğit, İsmail, "Memlûkler", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, ss. 90-97.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, (Yay. Haz. Refet Yinanç), TTK. Yayınları, Ankara 2013.

Yolsal, Seda, *Girit-Kıbrıs Yayları ve Ölü Deniz Fay Zonu Çevresinde Oluşan Depremlerin Kaynak Mekanizması Parametreleri Kayma Dağılımları ve Tarihsel Simülasyonları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008.

<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/> Erişim Tarihi: 05.03.2023.

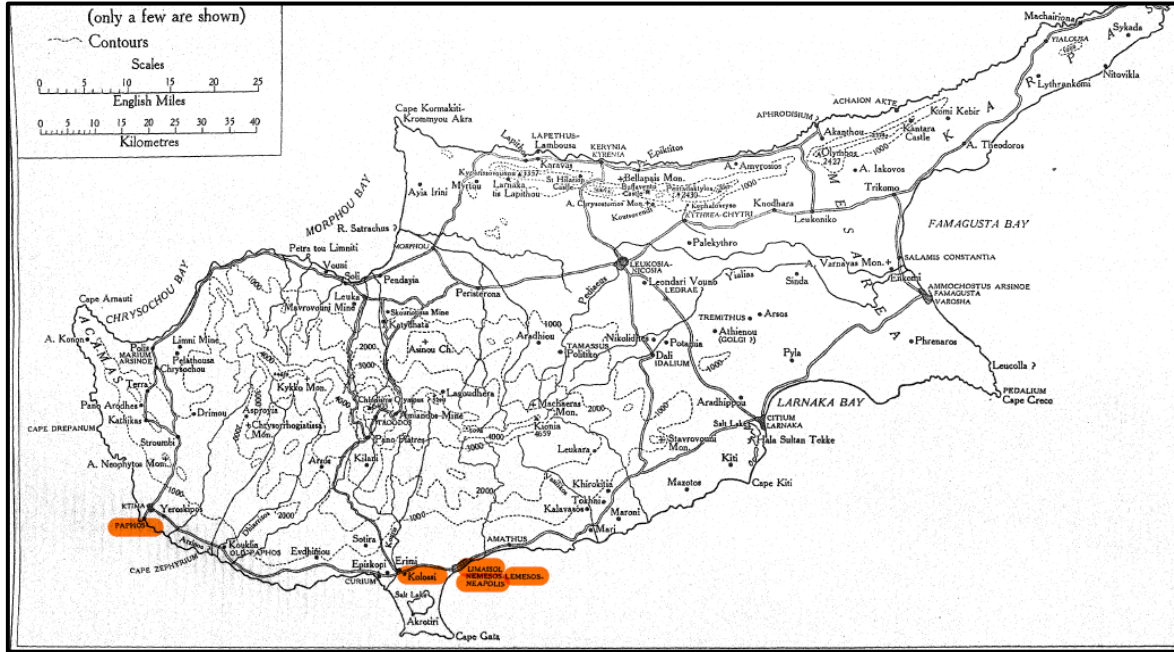
EKLER

Ek 1: Bölge Kentlerinin Konumu.

Kaynak: İsmail Yiğit, "Memlûkler", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 92.

Ek 2: Kıbrıs'ın Depremden Etkilenen Kent ve Kaleleri Paphos, Limasol ve Kolisso.

Kaynak: Hill, *A History Of Cyprus*, s. 353.